

”ואותן השמות עומדים לדורות” – על עברית, מגדר ומשפט

שולמית אלמוג

- א. פתיחה ♦ ב. הסיפור הראשון – ”לזאת יקרא אשה כי מאיש לקחה זאת” ♦
ג. תודעה אישית, תודעת קולקטיבית ושפה ♦ ד. שפה בשדה המשפט ♦ ה. עברית
כשפה משפטית ♦ ו. הכוח הפורץ של המזרחות הלשונית ♦ ז. סוף-דבר

...language is power, life and the instrument of culture, the instrument of
domination and liberation.

(Angela Carter, *Notes from the Frontline*)

יחכן שצריך לקרוא לכל פסיעה בשם פרטי.
(ישראל הופמן, הלב הוא קטמנוז)

א. פתיחה

אנו חיים בעולם לשוני, עולם של שפה. המציאות שאנו פועלים בה, היכולת למקם את עצמנו בתוך המציאות מתעצבת באמצעות אוצר-המילים העומד לרשותנו. המשטר הנורמטיבי הלשוני שהשפה משליטה רחב ביותר, אבסולוטי למעשה. הוא נקשר לאופנים אחרים של שליטה חברתית: אידיאולוגיים, פוליטיים, מוסדיים ועוד. מילים הן תוצרי-תרבות השייכים אומנם למורשת תרבותית קולקטיבית, אך השפעתן תוכנת כל תודעה אישית. משטר השפה הוא מקיף, כאמור, ומשליך על מישורים רבים. בכוונתי להתמקד אך באתר מהם, והוא הקשר בין השפה לבין מצב הנשים והגברים בתרבות ובחברה. לשם כך אתבונן

* המחברת נמנית על סגל הפקולטה למשפטים, אוניברסיטת חיפה.
** אני מבקשת להודות לאריאל בנדור, לפיטר ברוקס, לרבקה ולפז, ליונתן יובל, לאדמיאל קוסמן ולדפנה שופי על סיועם בנקודות שונות. תודה גם לפנינה אלון על עזרה מעולה במחקר והערות נבונות וללטיס פרי על סיועה בעריכה. תודה מיוחדת לרות הלפרין-קדרי, שהערותיה מאירות העיניים תרמו רבות לגיבושם הסופי של הדברים.

בדרכים שהשפה מבחינה באמצעותן בין גברים לבין נשים, במטרות שהבחנה זו משרתת ובתוצאותיה.

התייחסות לשוניית שיטתית להבחנה בין שני המינים חודרת לכל רגע בחיינו, ומהווה בסיס לכל שיח, ללא קשר לנושא המהותי שעל הפרק. ההתייחסות הזאת אינה נתונה לבחירתנו. במקרים רבים אין השפה מאפשרת לנו להתעלם מן ההבחנה בין המינים או לעקוף אותה, וכופה מודעות מתמדת למינם של מושאי השיח שלנו.

עם זאת, שפות נבדלות זו מזו בדגש שהן שמות בהבחנה בין המינים ובתכיפות הצורך להידרש לה. ככל שהצורך הלשוני להידרש להבחנה בין זכר לנקבה אינטנסיבי יותר, כן ניתן להגדיר את השפה כבעלת נטייה מגדרית חזקה יותר.¹

הדברים הבאים מטפלים בנטיית המגדרית של השפה העברית. העברית הינה שפה שכללי הדקרוק שלה והשימושים הלשוניים שבה מאופיינים במטען מגדרי (gender loading) מירבי.² היא מסמנת ללא הרף את המין של נשואי הדיבור ונשואותיו, וכוחרת במסמן הגברי כמסמן ראשי, הכולל בחובו גם את המסומן הנשי.³

לשאלות העקרוניות העולות מנטיית המגדרית של הלשון נודעת משמעות אוניוורסלית. עם זאת, שימושים דקדוקיים מסוימים בעברית הינם ייחודיים, ואיכוותיה של העברית בהקשר המגדרי הן יוצאות דופן בעוצמתן.⁴

השפה העברית עשויה על-כן לשמך רקע מתאים במיוחד לבחינת רגישויות ותוכנות שפותחו במחקר הבוחן את הקשרים שבין מגדר לשוויון. מדובר באחד הנושאים המרכזיים בתוך שיח רחב-יריעה, המכונה קריטיקה⁵ פמיניסטית של הלשון (feminist critique of

1 מונח נוסף שנוהג להתייחס באמצעותו לשפה בעלת מטען מגדרי גבוה הוא "שפה מיניסט" (sexist language), שהוגדרה כשפה שהשימוש בה "creates, constitutes, promotes, or exploits any irrelevant... distinctions between the sexes" (ראו: *Philosophical Analysis* (M.V. Braggin (ed.) Totowa, NJ 1981), p. 3.

2 כביטוי של גיורא. ראו: *An Epistemology for the Language Sciences* (A.Z. Guiora (ed.), Detroit 1984) 1, p. 6. גיורא ועמיתיו ערכו מחקרים שעולה מהם כי השפה העברית מאופיינת בנושאת maximum gender loading, השפה האנגלית בנושאת minimal gender loading. השפה הפינית כבעלת zero gender loading.

3 להתייחסות להבחנות הדקדוקיות המגדריות בשפה העברית, ראו מ' מוצניק לשון, *חברה ותרבות* (תל אביב תשס"ב), בעמ' 10-13, 44-50.

4 בשפה האנגלית, למשל, עוקצו של המטען המגדרי מוקה לעיתים קרובות בשל הסימון הניטרלי של רבים משמות-הגוף והפעלים. מרילין פריי, המאזכרת את מחקרו של גיורא ועמיתיו, מעידה בהקשר זה כי אך-על-פי שהשפה האנגלית היא רוגמה ללשון שהמטען המגדרי שלה מינימלי, ניתן להניח במידה רבה של ודאות שהסימון המגדרי הוא גורם בעל חשיבות מרכזית בניסיון האנושי הכללי. ראו: M. Frye: *The Politics of Reality: Essays in Feminist Theory* (New York 1983), p. 21. מוצניק, לעיל הערה 3, בעמ' 12.

5 בעברית, השימוש בשמות-העצם, שמות הגוף והפעלים מחייב סימון מינוי. כמובן, בעברית אין מסמן עיוור-מגדר לכאורה כגון ה-one האנגלי. מסמן העושה שימוש בגוף רבים (למשל: רבים סבורים כי...) אינו ניטרלי. ראו להלן, הערה 80.

6 אני מעדיפה לעשות שימוש במונח "קריטיקה" כתרגום למלה "critique" ולא במונח "ביקורת", השגור יותר, משום שהמלה קריטיקה מטמנת סוג מסוים של התבוננות המבקשת לבחון את הנחות-היסוד

language) והמהווה תחום ביקורתי עשיר ומתפתח.⁶ שיח זה אינו רק משקף עמדות בעניין לשון ומגדר, אלא מתרחב לעבר עמדות חברתיות ותרבותיות והבדלי השקפה פוליטיים ורעיוניים.⁷

כוונת הדברים הבאים אינה לסקור את מסלול גיוונו של השיח הזה, על קשת האפשרויות והכיוונים הטמונים בו, אלא למקד את המבט בהיבט אחר, המתייחס לקשרים שבין הלשון לשוויון בין המינים ולתרומתה האפשרית של לשון המשפט לשוויון בין גברים לנשים. אפתח בסיפור הראשון המייצג את המשטר הלשוני הנוהג בשפה העברית עד היום, סיפור הבריאה. בהמשך אעסוק בקשר שבין השפה לכין עיצוב תודעה חברתית-קולקטיבית, וכן תודעה אישית. על-פי הטענה, הכללים הלשוניים נוגעים ישירות בנושא השוויון בין המינים, ומשפיעים עליו. בהמשך יכתן תפקידו המיוחד של השדה המשפטי בהקשר הלשוני. אבקש להראות כי שימוש של המשפט בלשון אינו ניטרלי או אובייקטיבי. יתר על-כן, בשל

שהשפה מבוססת עליהן, כמו גם את דרכי השפעתה על חינו. להגדרת "critique" באופן זה ראו: D. Cameron "Introduction: Why is Language A Feminist Issue?" *The Feminist Critique of Language: A Reader* (D. Cameron (ed.), London and New York 1990) 1, p. 1.

6 ההשקפות הפמיניסטיות הקשורות ללשון ולהשפעותיה הן רבות, והן מייצגות עמדות שונות ומגוונות. השיח הקשור ללשון מצוי עדיין בתהליך של התהוות, ולשאלות רבות הנשאלות במהלכו טרם הוצעו תשובות מספקות, אך אין ספק בעניין הרב שהוא מעורר ובושכותו החולכת וגוברת. בין הנושאים הנקשרים לשיח הזה נמנות הדרכים השונות ששנים וגברים משתמשים בהן בשפה, הקשרים בין סטטוס נשי וגברי לבין השפה, השתקת הקול הנשי באמצעות השפה, והצעות לפריצת-דרך שוויונית באמצעות שינויים לשוניים. להלן כמה מחקרים וקובצי מאמרים העוסקים בהיבטים שונים של הקשרים בין מגדר לשפה: (B. Thorne, C. Kramarae and N. Henley (eds.), *Language, Gender and Society* (Rowley Mass. 1983); *Women and Language in Literature and Society* (S. McConnell-Ginet, R. Borker and N. Furman (eds.), New York 1980); *Language, Gender and Sex in Comparative Perspective* (S.U. Philips, S. Steele and C. Tanz (eds.), Cambridge 1987); *Women in Their Speech Communities: New Perspectives on Language and Sex* (J. Coates and D. Cameron (eds.), London 1989); R. Lakoff *Language and Woman's Place* (New York 1975); D. Spender *Man Made Language* (London 1980); D. Cameron *Feminism and Linguistic Theory* (London 1985); J. Coates *Women, Men and Language* (London 1986); I. Cavalcani "Utopias of Language in Contemporary Feminist Literary Dystopias" 11(2) *Utopian Studies* (2000) 152; וכן, ר' אליאור "נוכחות נפקדות, טבע דומם" רעלמה יפה שאין לה עיניים: לשאלת נוכחותן העדרן של נשים בלשון הקודש, ברת היהודית ובמצאיות הישראלית" *אלפיים* 20 (תשס"ט) 214; לריון מאלף בהשלכותיהם הנורמטיביות של ביטויים הלכתיים שונים המנוסחים בלשון זכר, ראו ר' הלפרין-קרדין, "וישינתם לבניך ולא לבנותיך" – ההוריים מן העבר השני של המחיצה: על הכללת והדרת נשים בשפה ההלכה". המאמר מפורסם בחוברת זו.

7 ראו, למשל, הפולמוס התוך-פמיניסטי שיצר ספרה של ד' ספנדר: *Man Made Language* (לעיל הערה 6), המבקש לעמוד על הדומיננטיות הגברית ב"יצור" שפה אנושית ובשימוש בה. הספר זכה בתהודה רבה, אך משך גם היצי ביקורת. ראו, למשל: M. Black and R. Coward "Linguistic, Social and Sexual Relations: A Review of Dale Spender's *Man Made Language*" 22 *Screen Education* (1981) 39 קמרן, לעיל הערה 5, בעמ' 18.

תפקודיו החברתיים הספציפיים של המשפט והשפעתו המרכזית על יחסי הכוחות בחברה, השימוש המשפטי בשפה טוען את התבניות הלשוניות הנוהגות בעוצמה ובמשמעות מיוחדות. משום כך השרה המשפטית מהווה מיקום שמתוכו מחבקש לחתור לעבר שינוי לשוני פורץ-דרך בעל אוריינטציה שווינונית, ולתאר מתווה לשינוי כזה. על טיבם של השינויים המתבקשים ועל הדרכים המובילות אליהם אנסה לעמוד בסיוע מבעים ספרותיים.

ב. הסיפור הראשון – "לזאת יקרא אשה כי מאיש לקחה זאת"⁸

הסיפור הראשון בספר בראשית הוא סיפור בריאת העולם ובריאת האשה והגבר הראשונים. במקביל, האל בורא גם עולם לשוני ומציאות של שפה. הסיפור פותח בדמות המרכזית לא רק בסיפור הבריאה, אלא בתנ"ך כולו: דמותו של האל. אסתר פוקס כותבת בהקשר זה: "אלוהים הוא זכר, ואלוהים הוא זכר משום שהתנ"ך משקף הבנייה זכרית של הקדושה."⁹ האל כורא את השמים ואת הארץ וכל אשר בה, ולאחר מכן בורא את האדם: "זכר ונקבה ברא אתם."¹⁰ ההבחנה הלשונית בין "זכר" לבין "נקבה" היא כינונו של המגדר. עתליה ברנר עומרת על כך:

זכר... הוא נושא הזיכרון, הוא זה אשר ייזכר, ועל-כן הוא הסוכן החברתי... המונח "נקבה" מכונן לכך שמן הבחינה החברתית, אין הכולל בין התפקודים הביולוגיים שלה לתפקודיה החברתיים. הסוכן הזכרי נושא בעול ההמשכיות החברתית, התרבות (הזיכרון)... הזכרים, כשם שהסימון הלשוני שלהם מעיד, הם העליונים מגררית. למעשה, הם המגדר היחיד: נשים הן מין [ולא מגדר – ש"א] בהיותן מוגדרות באמצעות אפיון גופני.¹¹

שמו של הגבר הראשון שברא אלוהים הוא "אדם". אלוהים יוצר תחילה את אב-טיפוס – הדגם הזכרי. כינויו של הדגם הזה משמש מייד כשם הכולל בחובו גם את הגבר שכבר נברא וגם את האשה העתידה להיברא: "ויברא אלהים את האדם, ... זכר ונקבה ברא אתם"¹² את

8 בראשית ב, כג.

9 E. Fuchs *Sexual Politics in the Biblical Narrative: Reading the Hebrew Bible as a Woman* (Sheffield, England 2000). (התרגום שלי – ש"א) פוקס מציינת כי דימויו הזכרי של האל מחליף תפיסות של אלוהות נקבית שהיו נפוצות במזרח הקרוב הקדום. פוקס, שם, וראו המקורות הרלוונטיים בהערה 2, שם.

10 בראשית א, כז.

11 A. Brenner *The Intercourse of Knowledge: On Gendering Desire and 'Sexuality' in the Hebrew Bible* (Leiden 1997) 12 (התרגום שלי – ש"א). ברנר קובעת כי לעמדה המנסה לייחס למלה "אדם" משמעות אדיש-מגדר, כעמדותיהם של טרייבל או כל, אין ביסוס משמעותי. P. Tribble *Love and the Rhetoric of Sexuality* (Philadelphia 1978) 144-165; M. Bal *Lethal Love: Feminist Literary Readings of Biblical Love Stories* (Indianapolis 1987) 104-130

12 בראשית א, כז.

האשה האל גוזר מן האדם: "ויִבֶן ה' אלהים את הצלע אשר לקח מן האדם לאשה ויבָאָהָ אל האדם."¹³

כאן מתחיל הפרק הבא בסיפור כינונו של העולם הלשוני, הפרק העוסק בכוחו של מתן השם.¹⁴ מעת היבראו, הוענק לאדם, מאת בוראו, כוח למתן שמות, ואדם אכן מעניק שמות לכל הסובב אותו. זוהי תחילת התופעה הלשונית שאני מבקשת לכנות "הפרח בגנו". הכוח למתן השם הוא גם הכוח להעריך, לקבוע מיקומים היררכיים, לעצב את הסדר הנוהג, ליצור את תמונת העולם. על הכוח הגלוס במתן השמות עומד המדרש, המתאר את האדם הראשון המעביר לפניו את החיות כדי ליתן להן שמות: "מלמד שהעבירן כולן לפניו לקרות להן שמות וקרא להן אחד ואחד מהן שם לפי מה שהוא ולפי מה שהסתכל בהן, וידע סוד כולן, ואותן השמות עומדים לדורות..."¹⁵

הגבר הראשון, שכוח מתן השם הוענק, הוא זה המעצב את המציאות הסוככת אותו, את מציאות גנו, מתוך תפיסתו שלו ומתוך נקודת-הראות שלו. האשה, שנבראה מצלעו, אינה שונה מבחינה זו מהפרחים שברא האל בגן העדן. גם לה, כמו לפרחים, אדם הראשון מעניק שם. הוא עושה שימוש בעצמו כמסמן ראשי. הוא בוחר שם כללי – שהוא גוזר אותו מעצמו ("לזאת יקרא אשה כי מאיש לָקַחָהּ זאת"),¹⁶ וגם שם פרטי הוא גוזר מתפקודה הביולוגי ("ויקרא האדם שם אשתו חוה כי היא היתה אם כל חיה").¹⁷ בכך האדם הראשון מעמיק ומקבע את ההגדרות המגדריות שייסד האל ואת מעמדו כמסמן הראשי בתוך המערכת המגדרית. השמות הראשונים, אכני-היסוד של השפה, וכללי גזירתם של השימושים הלשוניים הראשונים "עומדים לדורות", כלשונו של המדרש. ואומנם, בהתאמה קפדנית לתכנית המופיעה בסיפור הבריאה, הדגם הגברי משמש עד היום כמסמן ראשי, שממנו נגזרים ובהתאם אליו מעוצבים סימנים אחרים. המלה "אדם" משמשת בשפה העברית כמסמן כללי לכל גבר ולכל אשה (כלומר, כמסמן של האנושות כולה),¹⁸ כמסמן של זכר ספציפי, וגם כשם פרטי גברי. בדומה לכך, המבקשים לייחס למבע כלשהו אופי אוניוורסלי או כללי עושים שימוש במכנים לשוניים זכריים.¹⁹

13 בראשית ב, כב.

14 לעיון בקריאת השמות הראשונים במקרא וכאופן בו התפרשה קריאת שמות זו בספרות האגדה, ראו: א' קוסמן "ויכל אשר יקרא לו האדם...הוא שמו" (בראשית ב, יט) על קריאת השמות הראשונים במקרא ובספרות האגדה "ואלה שמות" (א' דמסקי (עורך), רמת גן תשנ"ט) עט. ראו בהקשר זה גם את ניתוחה של מרי דלי *M. Daly Beyond God the Father: Toward a Philosophy of Women's Liberation* (Boston 1973), p. 8.

15 *מדרש הגדול לבראשית*, לדור הערני, מהדורת מרכזי מרגליות (ירושלים תשנ"ז) פה.

16 בראשית ב, כג.

17 בראשית ג, ב.

18 המלה "אדם" משמשת כ"שם כללי לכל אחד מן המין האנושי – איש, אשה, ילד" (א' אבן שושן *המילת החדש* (ירושלים תשמ"א)).

19 זאת אף-על-פי שאפשר שכיניו של האדם, ואף מהותו, נגזרים מתוך האדמה. הוא נוצר מתוך האדמה: "ויִיָּצֵד ה' אלהים את האדם עפר מן האדמה" (בראשית ב, ז), והיא מסמלת אף את סיוס מעגל החיים: "ער שובך אל האדמה כי ממנה לָקַחְתָּ (בראשית ג, יט) למרות זאת, נעשה הדגם הגברי אמת-מידה

ההכרעה הלשונית המגולמת בסיפור הבריאה, הכרעה שבעקבותיה נעשה "אדם" דגם־העל הלשוני, העל־זמני והאוניוורסלי, היא בעיני הכרעה גורלית, היא גורלית משום שכבר בה מקופל בשלמות דגם הנחיתות הנשית ואי־השוויון המגדרי שאפיין את היחס בין נשים לגברים לאורך ההיסטוריה האנושית, וגם שתיים ממערכות השליטה רבות העוצמה ביותר ששימשו לצורך כינונו וחזוקו של הדגם הזה – המערכת הנרטיבית, ולצידה המערכת הלשונית. סיפור הבריאה, ולצידו העולם הלשוני שנברא, אכן מייצגים, כביטוי של רולאן בארת, אותה "כפיפות טרגית של האדם לשפתו",²⁰ כפיפות שהיא טרגית במיוחד כאשר השפה "איננה לגמרי שלו".²¹ הכפיפות שמדובר בה כאן כפולה. לצד כפיפות האדם למסגרת הלשון שאת הנחיתותה מסר לו האל, האשה לכודה בתוך אותה שפה מכניעה, שפה שאינה שלה, השפה שעיצב אדם מתוך כפיפותו לאל ומתוך מעמדו כעלין עליה.

כיום, כאשר שיה השוויון המגדרי נישא כפי רבות ורבים, גדול הפיתוי לקרוא את סיפור הבריאה בדרך אחרת, דרך שתטשטש את הבדלי ההיררכיה בין אדם לחווה, בין הזכר לבין הנקבה. קריאה כזו מציעה אילנה פרדס, הרואה בחוה את "הפרשנית הפמיניסטית הראשונה של סיפור הבריאה".²² מתן השם לאשה על־ידי אדם, טוענת פרדס, גם אם נפרשו כמעשה ייצוגי של שליטה בלשון, הוא יוצא מן הכלל. חוץ זמן לא רב מרגע הבריאה "הופכת חוה מאובייקט המקבל שם לסובייקט הנותן שמות לזולתו".²³ וכשם שעשתה חוה בתנ"ך, האם היא זו הנותנת שמות לילדיה.²⁴ איני גורסת כי שקריאה כזו של אילנה פרדס וקריאות אחרות, המבקשות לאתר בסיפור הבריאה יסודות של עוצמה נשית או נשיות המסורבת לקבל את הבנייתה כאובייקט הנגזר מתוך סדר־עולם ושפה גבריים, אינן קבילות או אינן רצויות; אחד ממוקדי הכוח וההיות המרכזיים של מבנים נרטיביים הוא האפשרות לדלות מהם עוד ועוד פרשנויות, זוויות־ראייה וכיווני מחשבה מעצימים; יחד עם זאת, חשוב להכיר בכך שהפרשנות של סיפור־הבריאה, שלאורה נוצרה ונתקבעה המציאות המגדרית, ברורה והדר־משמעית אוריינטציה הפטריארכלית שלה. נרטיב הבריאה והעולם הלשוני שהוא מייצג הם חלק ממגוון עצום של תוצרים תרבותיים ששימשו כמכוננים ומסמיכים את העליונות הפוליטית של גברים על פני נשים. כדבריה של רחל אליאור:

- ראשית ומסמן תקני, וממנו, ולא מן הארמה הנקבית, נגזרים מכאן ואילך סדר־העולם וסדר־הלשון. אני מודה לאריאל בנדור, שהעלה את הדברים האלה בשיחה עמי.
- 20 ר' בארת *מיתולוגיות* (עידו בסוק (מתרגם), תל־אביב תשנ"ח) 114.
- 21 שם, שם.
- 22 א' פרדס *הבריאה לפי חוה – גישה ספרותית פמיניסטית למקרא* (תל אביב 1996) 45.
- 23 שם, בעמ' 36. פרדס מנתחת את אמרתה של חוה בבראשית ד, א "ותלד את קין ותאמר קנתי איש את ה'" כמבע המייצג מענה וסדר רברים הפוך לסדר הדברים הקודם, שבו קרא אדם בשמה שלה (שם, בעמ' 41).
- 24 שם, בעמ' 36. ראו עוד לענין זה את הפירושים שמציג אדמיאל קוסמן למעשה קריאת השמות. אפשרות אחת היא "לפרש פעולה זאת כפעולה מכשירית, ולפיקך נתינת השם היא אופן של שעבוד כל הבריאה לצורכי האדם". על־פי אפשרות זו, "הנחית שהרביק האדם לכל התי ואחר כך לאשה דומה אפוא לסימון בעלות בעלמא" (קוסמן, לעיל הערה 14, בעמ' 5ג). אפשרות שנייה, הנראית יותר למחבר, היא כי "קריאת שמות זו היא פעולה הבעתית, אקט של היכרות, שלאדם הראשון היה בו סיפוק מלא בשלעצמו, מבלי לראות בחיות או באשה מכשיר או כלי להפקת מטרות רחוקות יותר" (שם).

הלשון העברית, על עולם המושגים היהודי והתרבות המסורתית המשוקעים בה, מעצבת את הפישת העולם המשפיעה במישורין ובעקיפין על יחסים מגדריים. הלשון מגלמת ערכים חברתיים ומשמרת תבניות מחשבה ואורחות-חיים לפיכך, כלל דוברי העברית, שהתגבשה כשפה, כתרבות, כדת וכעולם מושגים מפורש ומובלע במשך אלפי שנים בנבולות החברה המסורתית, הם יורשים של עולם מחשבה דתי פטריארכלי ומגדרי, ביוזעין ושלא ביוזעין.²⁵

ואכן, למן ימי הבריאה, הפנייה גם לנשים וגם לגברים בלשון זכר היא, כהגדרתה של האקדמיה ללשון, "דרך המלך בעברית מאז ומעולם".²⁶ על-פי התפיסה העומדת ברקע הכללים הלשוניים, הרגם הגברי משמש כנורמה, ואילו הרגם הנשי – כיוצא-הדופן לגורמה.²⁷

ג. תודעה אישית, תודעה קולקטיבית ושפה

כיצד הופך סיפור לשפה? קשה מאוד כמובן להתחקות אחר שלביו השונים של המהלך המורכב הזה, אולם אי-אפשר שלא להבחין בקשר החי שבין הסיפור הראשון, העתיק, המיתי, ששורשיו נבלעו אי-שם בחלל הרחוק של ההיסטוריה האנושית, לבין מציאות עכשווית נוהגת. הסיפור הראשון מהדהד עדיין בכל משפט, בכל שיחה, בכל מחשבה, בכל שימוש הנעשה במילים. אותו סיפור עצמו ממשיך למלא תפקיד חשוב בעיצוב התודעה האישית של כל אחת ואחד ובעיצוב תודעה מגדרית קולקטיבית. הטעם לכך הוא היותה של השפה אחד הגורמים המרכזיים ובעלי ההשפעה הרבה ביותר על הבניית ראיית-העולם שלנו.²⁸ כקביעתו הידועה של רומן יאקובסון: "כל גסיון לעסוק בסימנים הלשוניים כאילו היו

25 אליאור, לעיל הערה 6, בעמ' 214.

26 "לשונו לעם", מחזור מד, חוברת ר, ניסן-סיוון, התשנ"ג (ראו: "לשון עברית" נגה 36 (1999) 41).

27 J. Moulton "The Myth of the Neutral 'man'" *Feminism and Philosophy* (M. Vetterling-Bruggin, F.A. Elliston and J. English (eds.), Totowa, NJ 1977) 124, 128-130. ראו גם את הסברה של מירה אריאל לטעם ההבטחה בין תופעה לשונית רגילה לבין זו שיש לסמנה בנטייה או בצורה מאריכה אחרת כלשהי: "בדיוק אותם עקרונות המבחינים בין הפשוט למורכב... הם גם המבחינים בין הזכרי לנקבי בשפה... האשה... אינה 'רגילה' אלא 'תופעה מיוחדת'..." התופעה הרגילה והניטרלית היא הגברית. התופעה החריגה, השונה, ה"אחרת", היא הנשית, ואותה יש לסמן באופן נפרד ומיוחד. (מ' אריאל "נשים בידי הלשון: שלושה היבטים בסוגיית הנשים והלשון" נגה 4 (1982) 18, בעמ' 18-19).

28 J. Piaget *Six Psychological Studies* (New York: הוצאת הלישון, ראו: 1968) 98; S.A. Gelman and J.P. Byrnes *Perspectives on Language and Thought* (Cambridge 1991); B.L. Whorf *Language, Thought and Reality* (J.B. Carroll (ed.), Cambridge, Mass. 1976); J. Culler *Literary Theory* (Oxford 1997) 55-69; A.L. Herold "The Dominion of Language and the Emergence of the Autochthonous Self" *An Epistemology for the Language Sciences* (A.Z. Guiora (ed.), Detroit, Michigan 1984) 77; E. Mertz and J. Yovel "Metalinguistic Awareness" *The Handbook of Pragmatics* (J. Verschueren, J. Ostman and J. Blommaert (eds.), forthcoming, Fall 2001); J.B. White *Justice as Translation: An Essay in Cultural and Legal Criticism* (Chicago 1990); ספגור, לעיל הערה 6, בעמ' 141, וראו גם מחקרן של א' לביא, א' פורת ופ' פייר "יחס החברה

סמלים שרירותיים' וקונוציונאליים בלבד הוא פישוטי-תר מטעה.²⁹ הסימנים הלשוניים והתבניות הלשוניות הנוהגות מייצגים את דרכה של החברה האנושית לקבוע ולסמן מה נחשב למציאות ומהו סדר הרברים הקובע כאותה מציאות. על רקע זה, לכלל הלשוני המחייב סיווג רצוף של גברים ונשים והענקת מעמד של מסמן ראשי לדגם הגברי יש השלכה כפולה: אישית וקולקטיבית.

השפה מייצגת בכל חברה את ליבת התרבות הנוהגת באותה חברה, ומשמשת כאמצעי עיקרי לצורך הנהלחה.³⁰ הלשון קובעת ומקבעת מיקומים. המסר שהיא מייצגת משרר ללא הרף מי במרכז ההווייה האנושית ומי בשוליה, מי הרגיל ומי "האחרת", מהי הנורמה ומי יוצאת-הדופן. השפה משמשת בדרך זו מכשיר בעל כוח עצום לצורך כינונה והנהלחה של תודעה קולקטיבית. זה מכשיר שקשה מאוד להתמודד עם המסר שהוא מקדם, וזאת בשל חוסר הישירות והתמקמות של המסר המועבר. כך, העברית אינה מצהירה באופן גלוי ומפורש על חוסר שוויון בין גברים ונשים, אולם אינסוף הצהרות ועידות, מרומזות ועקיפות, עולות ללא הרף מכל שימוש ניטרלי כסיווגים ובהבחנות בין גברים לנשים שהשפה כופה עלינו. בכך, השפה העברית מסייעת ליצירת תמונת-עולם כוללת שיש בה חשיבות מרכזית להידרשות מתמדת להבחנה בין גברים ונשים, ובה בעת הדגם הגברי משמש מודל ומסמן ראשי. כאופן דומה כתבה סימון דה בובואר:

[H]umanity is male and man defines woman not in herself but as relative to him; ... She is defined and differentiated with reference to man and not he with reference to her; she is the incidental, the inessential as opposed to the essential. He is the Subject, he is the Absolute – she is the Other.³¹

במקביל להשלכות שיש לשפה על צמיחת תודעה חברתית קולקטיבית, היא גם אמצעי לצמיחה אישית, ויש לה השפעה רבה על עיצוב האישיות האינדיבידואלית וההתנהגות. לקטיגוריות המגדריות של הלשון נודעת השפעה מרכזית על עיצוב האישיות, ולא ניתן

הישראלית אל האשה על-פי השפה "נגה" 4 (1982) 13. איור ספרותי לקשרים שבין שפה לעיצוב תודעה אישית קולקטיבית מצוי בספרו של ג'ורג' אורוול, *אלף חשע מאות שמונים וארבע*. אורוול מתאר מציאות בדיונית ששפה אנגלית "מהודשת", הנכפית על הכל כירי השלטון משמשת בה אמצעי דיכוי יעיל ואכזרי. ראו: G. Orwell *Nineteen Eighty-Four* (London 2000) Appendix – The Principles of Newspeak, 270. אני מודה לפנינה אלון שהפנתה את תשומת ליבי לנקודה זו. למחקרים העוסקים בפרקטיקה הלשונית אצל אורוול, ראו: M. Barnes *Linguistics and Language in Science Fiction-Fantasy* (New York 1975) 140-170; W.E. Meyers *Aliens and Linguists: Language Study and Science Fiction* (Athens 1980) 193-209; D. Sisk *Transformations of Language in Modern Dystopias* (Westport, CT 1997).

29 ר' יאקובסון "הלשון ביחסה למערכות יחסים אחרות" *סמינטיקה, בלשנות ופואטיקה* (איתמר אבן-זהר וגרעין טורי (עורכים), חל אביב תשמ"ז) 70, בעמ' 72.

30 ראו: A.Z. Guiora "The Dialectic of Language Acquisition" *An Epistemology for the Language Sciences* (A.Z. Guiora (ed.), Detroit, Michigan 1984) 3, 11.

31 S. De Beauvoir *The Second Sex* (H.M. Parshley (trans. and ed.), New York 1953) xvi

להתייחס אליהן כאל מערכת סיווגים שרירותית ולא־חשובה. הטעם לכך הוא השתרעותה של מערכת הסיווגים הזאת לא רק על חפצים ורעיונות, אלא גם על גברים ונשים. גבר או אשה יפנו לזולת ויתייחסו לעצמם בבוחרים תכניות לשוניות התלויות במינם. גם הזולת, בהתייחסו אליהם, ינהג כך. כמה מחקרים פסיכולוגיים ביקשו לבדוק מתי זהות מינית מתגבשת בקרב ילדים הנמנים עם חברות שונות. ההנחה הייתה שאם ההבחנות הלשוניות בין זכר לנקבה אינן אלא מערכת סימונים פורמלית ושרירותית, מחוסרת חשיבות מהותית, אין לצפות שהן ישפיעו בדרך כלשהי על מהלך צמיחתה של הזהות המגדרית. החוקרים השוו תהליכי התפתחות של ילדים דוברי עברית, אנגלית ופינית. הסתבר שקיימת התאמה בין המטען המגדרי של השפה הנחקרת לבין השלב שמודעות מגדרית מושגת בו.³² ילדים וילדות בישראל נעשים מודעים להבחנה בין המינים מוקדם יותר מילדים ששפתם אנגלית, וילדות וילדים בפיןלנד מפתחים מודעות כזו אף מאוחר יותר.³³ גם אם תוצאות מחקרים אלה אינן ראייה לקשר שבין חוסר שוויון במציאות לבין נטייתה המגדרית של השפה, יש בהן אינדיקציה לכך שהשפה אינה מערכת סימונים שרירותית שאינה משפיעה על צמיחת התודעה המגדרית. השפה היא המפתח לצמיחה של זהות, של מודעות עצמית וגם של מודעות לקשת האפשרויות הפתוחה לפנינו והחסומה לפנינו.

נשים נולדות לתוך עולם לשוני שהדגם הגברי הוא הסמן הראשוני בו. בהתאם לכך, רוב הנשים, כשהן מדברות על עצמן ומבקשות לשוות לדברים אופי כללי, משתמשות בלשון זכר או במלה "אדם".³⁴ היתכן שאין להטמעה הרצופה הזאת של ה"אני" הנשי בתוך המסמן הגברי, הטמעה שהשפה העברית, כאמור, אינה מותירה ברירות רבות באשר לה, תוצאות במישור של עיצוב אישיותן של הדוברות?³⁵ טילי אולסן עומדת על נוק שהניזוקות אינן מודעות לו כלל לעיתים קרובות. זהו אובדנו של מרכז־יצירתי אצל נשים, בשל השימוש הבלעדי כמעט במלה "he" כמתייחסת לכותבים ולמעשה הכתיבה:

The unconscious, conscious harm ... to a woman – when writing of writing or writers or of oneself as poet, as writer – of having to refer to oneself, and to one's activity, as masculine. ... Why is it so hard for us? So difficult to, naturally, state our presence in the 'she' 'hers' belonging to us?³⁶

- 32 למדרג המודעות המגדרית בין שלוש השפות הללו ראו לעיל הערה 2.
 33 גיורא, לעיל הערה 30, בעמ' 6. ראו עוד בעניין זה את כל ההפניות אליהן מפנה המחבר.
 34 למשל, "אני אדם רגיש" הוא ניסוח שגור בפי נשים המתארות את עצמן.
 35 השוו לשאלתה המקבילה של הלפרין־קדרי, לעיל הערה 6: "הניתן עוד בכנות להניח שלשפה הרחית הזכרית אין כל השפעה פוגעת בהוויה הרחית ובתפיסתה האמונית של האשה?"
 36 T. Olsen "Extract from Silences" *The Feminist Critique of Language: A Reader* (D. Cameron (ed.), London and New York 1990) 164, 164-165 מתוך כתיבה של וילה קאטר, המתארת את ניסונה ככותבת צעירה בלשון זכר ("usually the young") "writer must have his affair with the external material he covets" (writer must have his affair with the external material he covets) ושל המשוררת רינס לברטוב, המשחמשת בהאנשה (פרסטיפקציה) גברית של משורר בשירתה הארס־פואטית (שמ', בעמ' 165).

תופעה זו מייצגת, לדעתה של אולסן, את הניכור המכאיב של האשה היוצרת – ריחוקה מעצמה.³⁷ האוכרן שמטענה המגדרי של השפה גורם אינו מיוחד כמוכן לנשים-יוצרות. קשת התגובות הרגשיות של נשים עשויה לפתוח באדישות לתופעה הלשונית, לנוע לעבר אי-נחתות רגשית, ולהגיע ער כדי פגיעה רגשית. פגיעה רגשית עשויה להיגרם עקב הצורך המתמיד, הנכפה על נשים, לזוחר על ייצוג לשוני-עצמי מדויק.³⁸ נשים רבות נוטות להתעלם מפגיעה זו או להרחיקה. ההתעלמות או ההרחקה מהווים לעיתים מעין אסטרטגיה של הגנה בתוך מציאות שכלליה הלשוניים והנוהג המקובל בתחומה אינם מאפשרים ברירות רבות.³⁹ נשים אחרות, כאמור, חשות פגיעה מתמדת הנגרמת להן בעקבות הבחירות המגדריות שהשפה כופה עליהן.⁴⁰ קיימים מצבים שבהם השימושים הלשוניים גוררים לא רק פגיעות רגשיות כי אם תוצאות מעשיות הפוגעות בנשים. על פגיעה כזו עומדת רות הלפרין-קרדי, במאמדה המופיע בכרך זה, בנתחה את הדרך שבה משמשת הלשון כבסיס להכרעה הלכתית של הדרת נשים בהקשרים שונים, שהמרכזי בהם הוא לימוד תורה.⁴¹ להדרה זו מצטרפת הפגיעה "בהוויה הדתית ובתפיסתה האמונית של האשה".⁴²

37 בקשיים הכרוכים בשימוש בלשון גברית לצורך יצירה נשית ובאפשרות פיתול של לשון-יצירה נשית מיוחדת עסקו ג'וליה קריסטבה, לוס איריגרי והלן סיקמו. לתיאור גישותיהן ראו ה' שחם נשים ומסכות (תל אביב 2001) בעמ' 8-12, 63. דבריהן של חוקרות אלה, כותבת חיה שחם, "עוררו את הויכוח בשאלת קיומה – או הצורך בקיומה – של לשון נשית מיוחדת, המתבססת על מאפיינים נשיים ייחודיים, מעין 'שפת אם' שאמורה להחליף ביצירה הנשית את 'לשון האב', כלומר, את השפה בעלת המאפיינים הפטריארכליים." (שם, בעמ' 9).

38 דוגמה לפגיעה רגשית כזו מתוארת במכתב שנשלח למוזירות המדעית של האקדמיה ללשון העברית על-ידי עורך-דין דובי ארבל: "הסברה כאילו לשון זכר היא נייטרלית או סתמית הינה במקרה הטוב סברה תמימה, ובמקרה הרע תוצאה של רצון להמשיך ולהשתמש בשפה כאמצעי להנצחת התייחסות מסוימת לאשה. חבל שלא נבחת, גב' גונן, בשיעור שלימדתי השנה בכיתה " בחיכות בת"א. בשיעור הילקתי לתלמידות טופס בחינה ובו השתמשתי בלשון נקבה בלשון (נא הביעי את דעתך; 'נא הסבירו' וכו'). מייד כשהחלו לקרוא את הבחינה קפצו הבנים (כמעט כולם) וזענו כי אינם מוכנים להשיב על הבחינה, שכן היא אינה מיועדת להם. עניינה של הבנות, לעומת זאת, נצצו מאושר. הן הסבירו לאחר מכן כי אושרן כפול: לא רק שהשאלות כווננו אליהן, אלא שהן הושכות שהבנים הרגישו – סוף סוף – מה שהן מרגישות במשך כל שנות לימודיהן בביה"ס: הצורך להתמודד עם בחינות, עבודות, מודעות ופניות בעל-פה המכוונות, לפחות לכאורה, לבנים בלבד." ("לשון עברית", לעיל הערה 26, בעמ' 42).

39 ראו את תשובותיה של האקדמיה למכתבי של עורך-דין ארבל. מכתבי התשובה הלקוטים פותחים במילים "על-פי דרכה של העברית", כאילו זו אינה ניתנת לשינוי, ונאמר בהם כי צורת הזכר היא הצורה הקצרה והפשוטה ביותר, וכל אפשרות אחרת תגרום "סירבולים" ו"בעיות חמורות" (שם).

40 השוו להבחנתו של שיפמן בין מי שיגלו רגישות לשימוש לשוני במגזרים בעלי אסוציאציה של קדושה בשפה חילונית למי שהשימושים הלשוניים יראו להם כנוהג לשוני שגורתי ומאוסר חשיבות מיוחדת. ראו: פ' שיפמן "שפה אחת ודברים אחרים" וכן-תורבותיות במדינה דמוקרטית ויהודית: ספר הויכוח לאגידה דת-צבאי ז"ל (מנחם מאוטנר, אבי שגיאי ודונן שמיר (עורכים), תל אביב השניתי), בעמ' 724.

41 הלפרין-קרדי, לעיל הערה 6.

42 הלפרין-קרדי (לעיל הערה 6), בעמ' 18. יש לכתוב "שם" ולבודק את מספר העמוד. אוברין מיוחד נקשר על-ידי נשים רבות לשימוש הלשוני הנוהג בשיח הדתי, ובא לידי ביטוי, בין היתר, בלשון התפילות. כותב רוטט: "The result of men constantly, fervently, and publicly thanking God that they are not women has been to make it hard for women to thank God that they are" (R).

כרשימה סטירית, שמטרתה לחשוף מאפיינים בעייתיים בשפה האנגלית, דאגלאס הופסטאדר החליף את המלה "אדם" ("man") במלה "לבן" ("white"). למשל, במקום המשפט המוכר "All men are created equal" כתב הופסטאדר: "All whites are created equal". הוא עושה שימוש במילים כ"whitekind", "chairwhite", "mailwhite", ומתאר את דרשתם ה"אבסורדית" של ה"נגריסטים" לשפה חדשה שתיתן ביטוי לחפיסה של שוויון כינוני.⁴³ השימוש שעושה הופסטאדר בשפה האנגלית טורד מנוחה, כמוכן בשל האימפליקציה הגזענית שלו. אולם בסוף דבריו ערך הופסטאדר הקבלה בין האנגלית "הגזענית" שהמציא לבין האנגלית הטקסיסטית הנוהגת, והשאלה המתבקשת נותרה מהדהדת: אם שימוש גזעני בשפה פוגע, כיצד עשויות נשים, או למצער חלק מהנשים, לא להיפגע משימוש בשפה הנוהגת?

אופיה של שפה ועושר משמעויותיה אינם נלמדים אפוא רק מהגדרות מילוניות ומעמידה על הדנוטטיביות של כללי הדקדוק שלה. המשמעות המלאה נלמדת מאוצר של קונטציות תרבותיות, חברתיות והיסטוריות האופפות את המילים והכללים. כאשר המבט מופנה לעבר המקורות האלה, מתחורר שהשימוש בדגם הגברי כמסמן ראשי, ובמלה "אדם" כמסמנת גברים ונשים כאחד, אינו מייצג ניטרליות ערכית. קיימים אף מחקרים אמפיריים המתזקקים טענה שעל-פיה השימוש במונח "אדם" או במסמנים גבריים אינו מתפרש כניטרלי מהבחינה המגדרית גם אם המחברת או המחבר התכוונו ליצור ניטרליות: "when you use the word man generically, people do tend to think male, and tend not to think female."⁴⁴ השפעה דומה, כך יש להניח, נלווית לשימוש במלה העברית "אדם" ולשימוש במבנה דקדוקי זכרי כמסמן כללי. כל מונח לשוני וכל כלל דקדוקי מוקפים במעין הילה של קונטציות הרומזות לעבר משמעויות המצויות תמיד ברקע. לא ניתן להפריד בין הערך המסמן, והדנוטטיבי, של מלה או כלל דקדוקי לבין הקונטציות שלהם.

כך, בהשתמשנו במילה "אדם" (למשל, בכותרת הוק-יסוד: כבוד האדם והחירות), אם נרצה בכך ואם לאו, אנו עושים בפועל שימוש לא כמסמן ניטרלי, אלא כמטען שלם של משמעויות תרבותיות נלוות, ובהן הפניה משתמעת לקיומם הרצוף של מבנה היררכי

.Rorty "Feminism and Pragmatism" *Truth and Progress* (Cambridge 1998) 202, 219

האסוציאציה המתבקשת היא כמוכן לשון התפילה "ברוך שלא עשני אשה" (סידור, ברכות השחר).

ניסוח להתמודד עם הקושי הזה מייצג ספרה של מרטיה פולק, *The Book of Blessings*, המנסה

"לתרגם" את מאגר התפילות היהודי לשפה בלתי-סוגעת מהבחינה המגדרית. ראו: M. Falk *The*

Book of Blessings (2nd ed., Boston, Mass. 1999). על אפקט הניכור התרבותי היכול להתלוות

כיום, לעיתים, לשימושים לשוניים רתיים בתוך חברה חילונית, ראו: שיפמן, לעיל הערה 40, בעמ' 715.

43 W. Satire (D. Hofstadter) "A Person Paper on Purity in Language" *The Feminist*

Critique of Language: A Reader (D. Cameron (ed.), London and New York, 1990) 187

44 19 C. Miller and K. Swift *Words and Women* (Garden City, NY 1976)

מתארים מחקר שבו התבקשו תלמידות ותלמידים בקולג' לבחור תמונת שילוח פרקים בספר

סוציולוגיה. סטודנטים משני המינים שקיבלו פרקים שהוכתרו בשמות "הבירה", "חיים תעשייתיים"

ו"התנהגות פוליטית" נטו לבחור תמונות שהופיעו בהן גם נשים וגם גברים. לעומת זאת, סטודנטים

משני המינים שקיבלו אותם פרקים עצמם, אך עם כותרות שונות ("האדם החברתי", "האדם

התעשייתי", "האדם הפוליטי"), נטו לבחור תמונות של גברים בלבד (שם, בעמ' 19-20).

פטריארכלי ושל יחסי כוח בלתי-שוויוניים בין גברים לנשים. קונוטציות אלה חותרות בהתמדה תחת משמעותה הניטרלית כביכול של המילה "אדם".

ד. שפה בשדה המשפט

המחקר המשפטי המתמקד בשפה שם דגש בשילוב בין תפקידיה המיוחדים של השפה לבין השימוש המשפטי בה. השילוב הזה יוצר מסגרת פרשנית ספציפית.⁴⁵ חוקרי משפט רבים נוטים כיום לחפוס את המשפט כאידיאולוגיה בעלת גוונים פלורליסטיים, או כזירה שאידיאולוגיות שונות נאבקות בה על הככורה,⁴⁶ ובחן כך מכירים במעמדה הקונסטטיטוטיבי של הלשון לצורך כינון וחזוק האידיאולוגיות המשפטיות.⁴⁷ אחת האידיאולוגיות הבאות לידי ביטוי במשפט, והנתונות כיום תחת מתקפה ביקורתית פמיניסטית ואחרת, היא האידיאולוגיה המכוננת מגדר בהקשרים שבהם אין המגדר רלוונטי. המשפט נתפס, מבחינה משמעותית, כפרקטיקה מכוננת-מגדר ("law as a gendering practice").⁴⁸ אני מבקשת לעמוד על תפקידיה של הלשון בהפיכת המשפט לפרקטיקה מכוננת-מגדר בעזרת מושגיו של בורדייה, המתאר את החברה כמארג של שדות-כוח. הגם שבורדייה עצמו לא עסק בהרחבה בנושא המגדר, מושגיו מסייעים להנהרת הקשר בין השפה לבין המשפט כפרקטיקה מכוננת-מגדר.⁴⁹ לשיטת בורדייה, גם את השפה וגם את המשפט ניתן לחפוס כשדות חברתיים. שדה חברתי, כהגדרתו של בורדייה, הוא "מרחב חברתי מובנה, זירה של

45. S.U. Philips *Ideology in the Language of Judges* (New York and Oxford 1998) 10; ראו: W. O'Barr *Linguistic Evidence: Language, Power and Strategy in the Courtroom* (New York 1982); J. Conley and W. O'Barr *Rules Versus Relationships* (Chicago 1990). בשני העשורים האחרונים מתפתח במדינות המערב מגמה של הסתייגות מערכת המשפט בבלשנים. לאחרונה מתפתח מחקר יישומי בתחום הבלשנות המשפטית (forensic linguistics) המרחיב את היישום של הידע הבלשני במסגרות המשפטיות ומעמיק את ההבנה של השימושים בשפה במסגרות אלה. ראו ר' לנדוי "המשפט במשפט: בלשנות משפטית – הבלשן בשירות המשפטן" עיני משפט כב (תשנ"ט) 37.

46. D.E. Chunn and D. Lacombe "Introduction" *Law as A Gendering Practice* (D.E. Chunn and D. Lacombe (eds.) Oxford and New York 2000) 2, 13.

47. פיליפס, לעיל הערה 45, בעמ' 10.

48. לחיבור כללי של תפיסת ה-law as a gendering practice והרעיונות הסובבים אותה, ראו צ'אן ולאקומב, לעיל הערה 46, בעמ' 2-18. ליישומים מעניינים של התפיסה הזאת בתופעות משפטיות ספציפיות, ראו המאמרים בקובץ זה, במיוחד: K. Bonnycastle "Rape Uncodified: Reconsidering Bill C-49 Amendments to Canadian Sexual Assault Laws" (id., at p. 60); D. Brock "Victim, Nuisance, Fallen Women, Outlaw, Worker? Making the Identity 'Prostitute' in Canadian Crime Law" (id., at p. 79); S.A.M. Gavigan "Mothers, Other Mothers, and Others: The Legal Challenges and Contradictions of Lesbian Parents" (id., at p. 100).

49. לענין חסרונה של פרספקטיבה מגדרית בחיבוריה הלשונית של בורדייה, ראו: P. Bourdieu *Language and Symbolic Power* (J.B. Thompson (ed.), G. Raymond and M. Adamson (trans.), Cambridge 1991) 30.

כוח – יש בו שולטים ונשלטים, יש בו יחסים מתמידים, מתמשכים, של חוסר שוויון ששורדים בתוך המרחב הזה – שהוא גם שדה-קרב לשימור או לשינוי יחסי הכוחות הללו.⁵⁰ אין כיום מחלוקת באשר לחשיבותו העצומה של השדה הלשוני.⁵¹ על-פי גישות שנעשו מרכזיות בשנים האחרונות, הלשון נתפסת כפעילות סמלית וכמכשיר להבניית המציאות החברתית ולכינונו ותחזוקו של הקונסנזוס החברתי.⁵² השדה הלשוני העכשווי מייצג הכפפה גשית לקדימות או לראשוניות גברית. כשם שהובהר בדברים הקודמים, הקביעה שעל-פיה האופציה הזכרית תהווה דגם ראשוני, שהתייחסות גם לאופציה הנקבית מוטמעת בו, אינה ניטרלית, "עיוורת-מגדר" או מחוסרת משמעות ערכית. לפי ההיקש (האנלוגיה) שבוררדייה מציע בין שדה חברתי לבין משחק,⁵³ הלשון הנוהגת כיום משקפת ניצחון גברי שהושג בנקודת זמן רחוקה כלשהי במשחק הכוחות שבין גברים לנשים. במציאות של היום, השימוש בלשון זו מייצג כמובן לא רק ניצחון במשחק סימבולי כלשהו, אלא הכרזה רצופה שעניינה יחסי הכוחות בחברה. הכרזה זו משקפת, כאמור, הכרעה שעניינה יחסי הכוחות בחברה, ובה בעת מנציחה את ההכרעה הזאת, מסייעת לקביעה, ומעכבת שינוי אפשרי. לפועלה האמור של הלשון יש חשיבות מיוחדת כאשר הוא בא לידי ביטוי בשדה המשפטי. המשפט ירש את סמכותו הסימבולית של האדם הראשון לתת לדברים שם. כיום המשפט הוא הגורם החברתי שבידיו הופקד הכוח של מתן השמות (the power of naming). בוררדייה כותב על תפקודו זה של המשפט:

Law is the quintessential form of the symbolic power of naming that creates the things named, and creates social groups in particular.⁵⁴

המשפט יוצר קבוצות חברתיות, ושתי הקבוצות החברתיות הראשוניות והמרכזיות הנוצרות באמצעותו, בסיוע הכוח של מתן השם והתבניות הדקדוקיות הלקוחות מהשדה הלשוני, הן קבוצת הגברים וקבוצת הנשים. השדה המשפטי מעצב בעזרת האמצעי הלשוני הידירייה ברורה ביחסי הקבוצות הללו. הוא משתמש בכוח של מתן השם שהוענק לו כדי לקבע את הגבר כשחקן המרכזי בזירת המשפט הלשונית. זכויות-היסוד הן זכויות האדם, שגם זכויות הנשים כלולות בתוכן. את אמת-המידה השיפוטית מספק האדם הסביר, המגלם בתוכו גם את רמותה של האשה הסבירה.⁵⁵ בענייניהם של ילדים, המשפט מתחקה אחר טובת

50 פ' בוררדייה על הסלוציה (נרי גבריאלי-סבניה (מחרגמה), הל אביב תשנ"ט) 45.

51 על הדינמיקה של השדה הלשוני ראו שם, בעמ' 61-65.

52 ת' כחריאל מילות מפתח (חיפה תשנ"ט) 9.

53 P. Bourdieu and L.J.D. Wacquant *An Invitation to Reflexive Sociology* (Chicago 1992) 98.

54 P. Bourdieu "The Force of Law: Toward a Sociology of the Juridical Field" 38 *Hastings Law Review* (1987) 805, 838.

55 על היות המשפט "האדם הסביר" ביטוי בלתי-ניטרלי ומבוטס על חשיבה גברית ועל הניסיון בארצות הברית להתאימו גם לאשה, ראו א' קמיר "איך הרגה הסבירות את האשה: חזם דמם של 'האדם הסביר' הישראלי המצויה' בדוקטרינת הקנטור בהלכת אוואלוס" פלילים 1 (תשנ"ז) 137, 176-183. ראו גם:

הילר, שגם טוּכחה של הילדה מקופלת בתוכה. התפיסה שהבחירות האלה מייצגות נהפכה למציאות, משום שכאשר המשפט הוא הדובר, דברו נהפך לממשות: "Legal discourse is a creative speech which brings into existence that which it utters"⁵⁶ דברו של המשפט נוצר על-ידי סוכנים מוסמכים, הפועלים בשם הקולקטיב. אין מי שיכול או יכולה להתעלם מראיית העולם ומנקודת המבט שהמשפט כופה, או להתכחש להן:

There is no doubt that the law possesses a specific efficacy, particularly attributable to the work of codification, of formulation and formalization, of neutralization and systematization.⁵⁷

בורדייה מבהיר את דרך הפעולה של מעגל מתן השמות בעומדו על כך שפעילות סימבולית של מתן שם נהפכת לביטוי בעל כוח יוצר רק כאשר היא הולמת את אופן חלוקת הכוח ודרך ראיית הדברים הנוהגים כבר בחברה. במצב דברים כזה, כוחם של הייצוגים הלשוניים משמש לצורך אישור-מחדש וחזוק המבנים החברתיים שהצמיחו אותם:

A "correct" representation ratifies and sanctifies the doxic view of the divisions of the social world by representing this view with the perceived objectivity of orthodoxy.⁵⁸

תיאור של מהלך דומה מביאה רות הלפרין-קדרי, המתארת את תוסר השיטתיות והעקביות בשאלת ההכללה או ההדרה של הנשים בשפה ההלכתית ובפרשנות הגברית לשפה זו. הבחירות הפרשניות המכלילות או מדירות נשים, כותבת הלפרין-קדרי, הן תלויות הקשר חברתי ומשקפות נוהג קיים שהדיון הפרשני-ההלכתי נותן לו לגיטימציה.⁵⁹ בפועל, ההתייחסות המשפטית לצורות הלשוניות הגבריות נותנת תוקף נורמטיבי להדרת נשים, ומקבעת מצב בעייתי קיים. התוצאה היא קיבוץ של פרקטיקות מפות וביצורן באמצעות פרשנות לשונית הנערכת בשדה המשפט.

לסיכום, כוחו של המשפט להשפיע באמצעות בחירות לשוניות רצופות ברגם הגברי ובמלה "אדם" כמסמנים ראשיים נובע מן הקשר שבין הבחירות הלשוניות לבין המציאות שהמשפט פועל בה. כאלה הם פני הדברים במיוחד כאשר מדובר בבחירה בנוסחות העיוורת-מין לכאורה, השיטתיות, שהמשפט אומר בהן את דברו "הניטרלי". על רקע של מציאות מפלה ובלתי-שוויונית כלפי נשים, השימוש המשפטי במסמן גברי נתפס כ"טבעי", כ"אוניקטיבי" וכנכון, כמתריב המציאות וכמשקף אותה.

C.A. Forell and D.M. Matthews *A Law of Her Own: The Reasonable Woman as a Measure of Man* (New York and London 2000)

56 בורדייה, לעיל הערה 49, בעמ' 42.

57 בורדייה, לעיל הערה 54, בעמ' 840 (ההרגשה במקור).

58 שם, בעמ' 839.

59 הלפרין-קדרי, לעיל הערה 6, בעמ' 14.

ה. עברית כשפה משפטית

השיח העוסק בבחינת הקשרים שבין שפה למגדר זכה, כאמור, בהדים ניכרים, והוכיל לשינויים לשוניים משמעותיים במקומות שונים בעולם. כך, למשל, בארצות-הברית מתרחבת בהדרגה רשימת הגופים והמגורים החותרים לעבר "non-sexist use of language" (שימוש בלתי-מיני בלשון), ועושים שימוש בכללים והנחיות מפורטים המיועדים להשיג מטרה זו.⁶⁰ כך, לדוגמה, אחת ההנחיות המרכזיות היא להימנע משימוש במלה "man" כמסמן כללי, והחלפתה במילים כגון "person", "people", "individual". הכתיבה האקדמית המקובלת כיום עושה שימוש בשפה נטולת מטען מגדרי ככל הניתן.

בישראל, לעומת זאת, האקדמיה ללשון העברית⁶¹ דוחה הצעות לשינוי הנוהג המקובל והתאמתו לרגישויות מגדריות עכשוויות,⁶² ומבהירה כי פנייה בלשון זכר "היא דרך המלך בעברית מאז ומעולם".⁶³ "דרך מלך" זו מייצגת את המטען המגדרי הכבד של השפה העברית. שטח ההשקפה שבין השרה הלשוני העברי לבין שרה המשפט הישראלי יוצר טריטוריה בעלת צליל מפלה באופן בולט, וזאת בשל אופיה המיוחד של השפה העברית כותרת כל העת במכניס הגבריים כמייצגים, והיא כמעט נטולת מסמנים ניטרליים כ-"person", "people" וכדומה.

60 קיימים פורסומים רבים המפרטים רשימת כללים והנחיות לצורך שימוש תקין בשפה האנגלית. בין הכולטים בהם – הכללים שפורסמו על-ידי ה־American Philosophical Association ואומצו על-ידי גופים רבים. הכללים פורסמו לראשונה בפברואר 1986 ב־*The Proceedings and Addresses of the American Philosophical Association* (Vol. 59, Number 3) 471-482. והם מתעדכנים מוזן לזמן. ראו גם: M. Kett and V. Underwood *How to Avoid Sexism: A Guide for Writers, Editors and Publishers* (Chicago 1978); C. Miller and K. Swift *The Handbook of Nonsexist Writing* (New York 1980). מגמת החתירה לעבר שפה נטולת מטען מפלה, המכונה לעיתים "politically correct", משכה גם חיצים של ביקורת ואפילו לעג. ראו, למשל, ספרו של J. Finn Graner *Politically Correct Bedtime Stories* (New York 1994). בספר זה, במקורו האנגלי כמו גם בתרגומו לעברית, ניכרת מגמה להגחך את "הלשון הנאורה והכשרה של הפמיניזם האמריקני" (ג' פין גארנר *ספרי ערש פוליטיקלי קורקט* (מאיר עזיאל ואוהד עזיאל (מתורגמים) תל אביב (1997) 13) באמצעות "שכתוב לשוני" של אגרות ילדים. רווקא המאמצים הרבים והחכופים המושקעים בהגחכת המגמה הלשונית מעידים כמה חשוב ומרכזי הוא העניין העומד על הפרק.

61 האקדמיה ללשון העברית היא תאגיד סטטוטורי שהוקם על-ידי חוק המוסד העליון ללשון העברית, תשי"ג-1953, ומטרתו "לכוון את התפתחות הלשון העברית על יסוד חקר הלשון לתקופותיה ולענפיה" (סעיף 2).

62 במסגרת חיפוש מכתבים שנערכה במהלך שנת 1998 בין נציגת המזכירות המדעית של האקדמיה לבין עורך-דין רב ארבל דחתה האקדמיה את "השמועות" על שינויים שהיא יזמה בדרכי הפנייה לנמענות תמנעים בשפה העברית כ"מופרכות מעיקרן" (לחילופי המכתבים, ראו לעיל הערה 38). האקדמיה שוללת אפילו את השימוש הרווח בצורת פנייה כפולה, כגון ראה/ראי, כדרך שאינה "ראויה", זאת "בשל סרבולה ובשל הבעיות החמורות בכתיב ובקרי שהיא גוררת עמה" ("לשוננו לעם", לעיל הערה 26). "ואין ירוץ הקורא בקריאת טקסט כזה?" מסיימת האקדמיה בשאלה נוקבת, המשאיחה כרגיל את הקוראת מתוך למירוד.

התפתחויות תרבותיות וחברתיות בעניין זכויות הנשים שחלו בעשור האחרון והמודעות הגוברת לנושא המיגדר הרכילו לכמה שינויים לשוניים נקודתיים.⁶⁴ אך אלה רחוקים עדיין מאוד בכמותם ובמהותם מהשינויים שחלו בשפה האנגלית בעשור האחרון. כך, למשל, גופים רבים נוהגים כיום להוסיף לפרסומים המנוסחים בלשון זכר הערה קצרה שעל-פיה הדברים חלים על שני המינים, והשימוש במין זכר נעשה לצורך נוחיות.⁶⁵ כשדה המשפט, מכל מקום, לא חלו שינויים משמעותיים בכל הנוגע בפרקטיקה הלשונית הנוהגת.⁶⁶ הרוב המכריע של רברי-החקיקה והדינים מנוסחים בגוף זכר יחיד.⁶⁷ המקרים שבהם נעשה שימוש בלשון נקבה מעטים מאוד.⁶⁸ רק רברי-חקיקה מעטים

64 הדסה קנטור ומלכה מוצ'ניק מצביעות על כך כי בשנים האחרונות חל שינוי בניסוח דרכי הפנייה בתחומים רבים. עם זאת, הן מציינות כי המהפך כולט רק כספרי בשול ובספרי לימוד. ראו: ה' קנטור ומ' מוצ'ניק "פנה/פני/פנו – כיצד פונים? לשון העיתונות כת זמנו (מידו הורביץ עורכת, תל אביב תש"ס) 134, 137, 146.

65 כך, למשל, ב"איגרת לתלמיד" שהפיצה אוניברסיטת חיפה בפתיחת שנת הלימודים תש"ס, מופיעה בעמוד 3 ההערה הבאה: "כל האמור באיגרת זו מתייחס לנשים ולגברים והשימוש בלשון זכר הינו לשם הנוחות לבר". נשאלת כמובן השאלה מאיזו נקודת-מבט נבחנת "הנוחות" כאן. הלא אם היה מרוכר בבחירה שרק שיקולי נוחות אמיתיים מניעים אותה, היה ניתן לנסח את החוברת בלשון נקבה, ולהוסיף הערה ברבר תחולתה השווה על שני המינים. העובדה שאפשרות כזו לא עלתה כנראה מעולם על הדעת מעידה כי ברקע הבחירה במסמן הגברי כ"נח" עומרות הנחות-יסוד ותפיסות-עומק מורכבות ובעייתיות הרבה יותר מנחות גרידא.

66 דוגמה אופיינית לחוסר רגישות משפטית למטענה המגדרי של השפה בהקשר ששוויון מגדרי חשוב בו במיוחד היא אופן התרגום של האמנה ברבר זכויות הילד (Convention on the Rights of the Child) לעברית. המקור האנגלי מקפיד על שפה נטולת כל מטען מגדרי (כך, למשל, סעיף 7 לאמנה קובע: "The child shall be registered immediately after birth and shall have the right to know and be cared for by his or her parents...". תרגום הסעיף לעברית מטעין אותו במטען מגדרי שנטרל במקור: "הילד יירשם תכופ לאחד לידתו, ותהיה לו מלידתו... הזכות להכיר את הוריו ולהיות מטופל על-ידם."

67 סעיף 6 לחוק הפרשנות, תשמ"א-1981, קובע כך: "האמור בלשון זכר – אף לשון נקבה במשמע, וכן להיפך". אורית קמיד כותבת בהקשר זה כי על-אף נוסחה השוויוני של לשון הסעיף, "בפועל השימוש ה'סתמי' הוא תמיד בזכר, ואילו במקום שהחוק נוקט לשון נקבה הוא כדי לייחד הוראה לנשים בלבד". ראו א' קמיד "לכל אשה יש שם" משפטים כז (תשנ"ז) 327, 360, הערה 84.

68 רברי-חקיקה שיש בהם שימוש בלשון נקבה או התייחסות מפורשת לנשים, הם לרוב כאלה העוסקים בעניינים הנתפסים כשייכים בלעדית לתחום הנשי. ראו, למשל, פקודת המילדות (חא"י כרך ב, עמ' ע) 903, (א) 931, המייחדת את מקצוע היילוד לנשים מוסמכות בלבד, וכל הסעיפים הרלוונטיים מנוסחים בה בלשון נקבה. עם זאת, המופקדים להעניק רשיונות יילוד, לפקח על עבודתן של המיילדות וכדומה הם "מנהל", "רופא הממשלה" ו"רופא בעל רשיון" (סעיף 2 לפקודה). דוגמה מעניינת מצויה בחוק העתשין, תשל"ז-1977, המנוסח ברובו המכריע בלשון זכר. תריג כולט מהווה סעיף 200 לחוק העונשין, העוסק בסדרסוד. על-פי הבחירות הלשוניות של סעיף זה, זונה היא תמיד אשה וסרטור הוא חמדי גבר. הסעיף הגיל בולט במטענו המגדרי במיוחד לאור התיקן שנעשה לאחרונה בסעיפים 199, 201 ו-202 לחוק, שבו שונה המתח "זונה" ל"ארם העוסק בזנות". ראו חוק העתשין (תיקן מס' 56), התש"ס 2000, ס"ח 226. נוסף על כך, התחיקה מנוסחת בלשון זכר כאשר היא מתייחסת למקצוע הנראה, אך גנות היא מקצוע נשי בלבד. ראו צו חינוך ממלכתי (בתי מדרש למורים ולגנות), תשי"ח.

מתחייחים במפורש לשני המינים, ובמקרים שבהם הדבר קורה מדובר בחוקים הכאים לטפל בתופעה ספציפית, כגון אי-שוויון מגדרי ביחסי עבודה, ועל-כן הם נזקקים לאזכור מיני מפורט כאמצעי מעשי להבהרה מהותו של ההסדר הנחקק באמצעותם. כך, שמו של החוק המטפל בגיל הפרישה מעבודה הוא חוק גיל פרישה שווה לעובדת ולעובד, תשמ"ז-1987, ושמו של החוק המטפל בשכר עובדים – חוק שכר שווה לעובדת ולעובד, תשנ"ו-1996.

במקרה אחד הכירה הכנסת בכך שנוסח פנייה העושה שימוש בלשון זכר בלבד אינו נוסח ניטרלי המתייחס לשני המינים, אלא נוסח הפוגע בנשים. הכוונה לחוק שוויון ההזדמנויות בעבודה, תשמ"ח-1988.⁶⁶ על-פי סעיף 8 לחוק זה, מעבידים ומעבידות הזקוקים לעובדים לא יפרסמו מודעה ברבר הצעת עבודה או שליחה להכשרה מקצועית "אלא אם כן הצעת העבודה צויינה בלשון זכר ובלשון נקבה, בין ביחיד ובין ברבים".⁷⁰ נראה שביסוד הסדר זה עמדה הכרה כי לעניין מתן הזדמנות שווה בשוק התעסוקה אין די ביריעה הקונסטרוקטיבית של הכלל הלשוני הרגיל, שעל-פיו לשון זכר חל גם על נקבה, ידיעה המיוחסת לכל בני החברה. ההסדר התחיקתי נוכח מתוך הכרה בכך שמודעות העושות שימוש מפורש בלשון נקבה לצד השימוש בלשון זכר מעוררות נשים להציע את מועמדותן ולהתמודד על התפקידים המוצעים, בעוד ששימוש בלעדי בלשון זכר עשוי להרחיע אותן מהתמודדות כזו.⁷¹ הכרה זו משקפת מציאות. היא עולה בקנה אחד עם מחקרים שעסקו בהשלכות ההסדרים הלשוניים.⁷² הלשון אינה ניתנת להפרדה מהמהות. ההנחה העומדת ביסוד סעיף 8 לחוק שוויון הזדמנויות בתעסוקה היא שחובת הניסוח הלשוני השוויוני מובילה לעבר המטרה המהותית: נגישות שווה לגברים ולנשים לאופציות תעסוקתיות.⁷³ אלא שההנחה האמורה יפה לא רק כאשר עוסקים בשוויון תעסוקתי. היא רלוונטית לגרש השוויון בכללותו.

- דוגמה נוספת היא עקרות-הבית, פונקציה השמורה לנשים בלבד. ראו סעיף 14 לחוק ביטוח בריאות ממלכתי, תשנ"ד-1994, וסעיף 238 לחוק הביטוח הלאומי (נוסח משולב), תשנ"ה-1995.
- 69 לסעיף זה ראו דבי"ע נא/ 3-8 מדינת ישראל נ' חברת גסטטנר ישראל כגי"מ, פד"ע כד 65; תב"ע (י"ם) חשן/ 15-8 מדינת ישראל נ' בית חולים "ביתר חולים", פד"ע כא פז.
- 70 סעיף 8(א) לחוק. לשון החוק המרוקת נוקטת בלשון זכר: "מעביד או הזקוק לעובד, לא יפרסם מודעה ברבר...". ובכך היא חותרת תחת מטרת הסעיף.
- 71 ראו דברי חברת-הכנסת שרה דורון, שנאמרו במהלך הדיון במטרתו של הסעיף (ד"כ 82 (תשל"ח) 2108): "פירסומם של מכרזים ומודעות עבודה בכלי-התקשורת בלשון זכר או נקבה מעוררים ומנציחים עדיפות מינית במקצועות ובמשלחי-יד רבים, ופועלים כטוות הארוך במגמה לצמצם את ההזדמנויות התעסוקתיות של האשה, וכן את קידומה בעבודה... המודעות המציינות את שם התפקיד או המשרה בלשון נקבה מעוררות נשים להתמודד על התפקידים המצויינים, אשר בדרך-כלל השכר המושולם בהם נמוך בהשוואה למשרות המפורסמות בלשון זכר".
- 72 ראו הערות 6, 28, 30 ו-45 לעיל והערה 80 להלן.
- 73 יישומה בפועל של הירישה החקיקתית רחוק מלהיות מושלם. אומנם, מעין כמדורי הדרושים/דרושות המתפרסמים כיום עולה כי מספר גדול של הצעות עבודה מנוסחות באופן הפונה גם לנשים וגם לגברים. יחד עם זאת, מתפרסמות מודעות רבות העוקפות, בדרכים שונות, את מטרת החוק ומנוסחות באופן המעביד מסר מוטוה אך תד-משמעי בחוכנו, שמרתיע נשים רבות מהצגת מועמדות. עם כל זאת, ולמרות המצב הרחוק מלספק, אין ספק שתיקון החוק שינה משמעותית את הגוף הלשוני של דפי המודעות המציעות עבודה והורים תרומה של ממש לאווירה כללית של שוויון בתחום התעסוקה.

כפי שתואר לעיל, השדה הלשוני הוא כיום בבחינת מלכודת המונעת גם נשים וגם גברים מלפתח תפיסה שוויונית. מלכודת זאת מעמידה ממשול מוחשי לא רק בתחום התעסוקה, אלא בכל תחום-חיים אחר. על-כן מצע שוויוני חייב לגעת בנושא הלשוני. אשה החיה במרחב לשוני שבו גבר הוא הדגם ל"אדם מלא",⁷⁴ שהדגם הנשי ניגזר ממנו, תתקשה לפתח זהות עצמית ברורה ומובהקת. זו אשה המתחילה את דרכה בעולם מתוך חלל שהינו בלתי-שוויוני מלכתחילה. בהכרח, סיכוייה להשגת שוויון מצטמצמים. למעשה, גם הגברים לכודים במלכודת הלשונית, המקשה אף עליהם לפתח שינויי תודעה המובילים לשוויון.⁷⁵ הלשון הנוהגת מייצגת חלל שהוכן על-ידי גברים בשביל נשים כפי שגברים תופסים אותן. קושי זה משליך גם על המשפט.

[u]nless women fit into the logical space prepared for them by current linguistic and other practices, the law does not know how to deal with them.⁷⁶

כך כותב ריצ'רד רורטי כפרשנות שהוא מציע לדבריה של קתרין מקינון,⁷⁷ המבקשת לעמוד על הקושי העומד ביסודה של בעיית המיגדר העכשווית. הפתרון, ממשיך רורטי, עשוי להיות הפעלתו של הרמיון לצורך בריאתה של זהות נשית חדשה, חזקה, נשמעת ומשפיעה. כניסוחו:

We have to take seriously the idea that what you experience yourself to be is largely a function of what it makes sense to describe yourself as in the languages you are able to use.⁷⁸

המשפט הוא כלי מתאים להשגת מטרה כזו. בסיועו יתאפשר לנשים להשיג "סמכות סמנטית"⁷⁹ שהן כה חסרות אותה כיום. אך האם השגת "סמכות סמנטית" כזו היא מענייניו של המשפט? כפי שהורחב קודם לכן, במקרה אחר, הקשור להשגת שוויון בתחום התעסוקתי, סכרו המחוקקים והמחוקקות כי אכן מדובר בנושא המצוי בתחומם, ויזמו, בחוק שוויון הורמגויות בתעסוקה, שינוי סמנטי. אני מציעה לראות את הרציונל שהוצג כעומד ביסודו של השינוי הזה כיפה לכל שאלה של שוויון מגררי. מכוח אותו רציונל, ראוי לשאוף שמעתה ואילך ינוסח כל דבר-תיקנה באופן הגחזה לרלוונטי באותה מידה גם לגברים וגם לנשים.

74 כביטוייה של פריי, לעיל הערה 4, בעמ' 48.

75 על מכשלה כפולה זו הטמונה במלכודת הלשונית עומד ריצ'רד רורטי, המציין כי גברים, כנשים, לכודים בפרקטיקות לשוניות המונעות משני המינים לתפוס נשים כ-"full persons" (רורטי, לעיל הערה 4, בעמ' 226, הערה 44).

76 שם, בעמ' 203.

77 רורטי מתייחס לעבודתה של מקינון: C. MacKinnon "On Exceptionality" *Feminism: Unmodified: Discourses on Life and Law* (Cambridge, Mass. 1987).

78 רורטי, לעיל הערה 42, בעמ' 220.

79 כביטוייה של מרילין פריי, לעיל הערה 4, בעמ' 39, הערה 106.

מעבר לשינוי הצופה פני חקיקה עתידית, נראה כי רפורמה לשונית של הדינים הקיימים, כך שניסוחם יהווה פנייה ברורה וחד-משמעית (בניגוד לפנייה קונסטרוקטיבית, כמצב הנוהג) לשני המינים היא מטרה ראויה, הניתנת להשגה בקלות יחסית. זו מטרה צנועה יותר ממהפכה לשונית גורפת, ומבטיחה שכר רב בצידה, מאחר שהיא עשויה להניב שינויים מרחיקי-לכת בתפיסות-העומק של השוויון בין גברים לנשים. שינויים והתאמות של הדבר-חקיקה לצורכי העיתים המשתנים הם רבר מקובל. "נוסח חדש" שעניינו התאמות לשוניות גרידא הוא על-פני הדברים בעייתי פחות וקל יותר ליישום מאשר שינויים מהותיים.

מאמר זה אינו מיועד להציע תוכנית מעשית מפורטת לביצועה של המרה כזו, אלא מבקש לעורר מודעות לקשיים הנובעים מהשפה המשפטית הנוהגת ולצורך בשינוי. עם זאת אצביע על שני כיווני שינוי אפשריים.

אפשרות אחת היא להוסיף דין שעל פיו המלה "אשה" מקבילה למלה "אדם", ובעקבות כך להמיר את המלה "אדם" בדבריי-החקיקה במלה "אשה". יהיה אפשר לעשות שימוש חלקי באופציה זו, ולערוך את ההמרה האמורה רק בחלק מהדינים, שייבחרו בהתאם לאמות-המידה שייקבעו.

אפשרות שנייה היא להחליף את המונח "אדם" בכל מקום שהוא מופיע בו במילים "איש ואשה". ייתכן שמחיר הסרתו של המטען המגדרי משפתם של הדינים יהיה סבול לשוני מסוים, אך נראה כי סבול כזה הוא מחיר נמוך יחסית לצורך להשיג שפה משפטית חדשה, תפה מאיכות מפלה, שתקדם השגת שוויון.

להלן דוגמות אפשריות אחדות לסוג השינוי הלשוני המוצע, בשני נוסחים חדשים אפשריים לחוקי-יסוד: כבוד האדם וחירותו:⁸⁰

80 אין מדובר בהצעות שאין כלתן, וייתכנו כמובן אפשרויות רבות אחרות ליישום השינוי המוצע בלשון העברית המשפטית. אפשר אולי להמציא ביטוי חדש, מקביל ל"person" האנגלי, שייצג ללא מטען מגדרי גם נשים וגם גברים, אך יש להביא בחשבון שגם חידוש כזה לא יפתור את בעיית המטען המגדרי המתעוררת בשל שימוש בפעלים בשפה העברית. ניתן אולי לחשוב על אפשרויות אחרות. מטרת הדברים כאן אינה, כאמור, לתאר את מלוא גיונם של הפתרונות האפשריים, אלא רק להצביע על נגישותם של פתרונות לשוניים מבלי להכריע לטובת פתרון זה או אחר. יצוין שאין מוצע לשנות נוסח חוקים כך שלשון יחיד תוחלף בלשון רבים, מאחר ששימוש בלשון רבים אינו בבחינת פתרון מספק לבעיות שהזכרו. על-פי הומרים מחקריים שואספו, שימוש בלשון רבים אינו נתפס כניטרלי מבחינה מגדרית, אלא כמכוון לעבר הפיסה "גברית". ראו: J. Hyde "Children's Understanding of Sexist Language" 20 *Developmental Psychology* (1984) 697. יחד עם זאת יש לזכור כי המחקרים האמורים מתייחסים לשפה האנגלית, וייתכן ששימוש בלשון רבים בשפה העברית נתפס כניטרלי יותר מכפי שהוא נתפס כך בשפה האנגלית. השערה כזו ניתן לבסס דווקא בהתחשב במטענה המגדרי הכבד במיוחד של העברית. מאחר שהאופציה ה"טבעית" היא שימוש בלשון זכר, אפשר ששימוש בלשון רבים דווקא מנטרל מעט מכובדו של המטען המגדרי. אני מודה לרות הלפרין-קדרי על הארה זו.

חוקי־סוד : כבוד האשה וחירותה

1. עקרונות יסוד

זכויות היסוד של האישה בישראל מושתתות על ההכרה בערך האישה, בקדושת חייה ובהיותה בת־חורין, והן יוכבדו ברוח העקרונות שבהכרזה על הקמת מדינת ישראל.

2. שמירה על החיים, הגוף והכבוד

אין לפגוע בחיים, בגוף, או בכבוד של אשה באשר היא אשה.

3. ...

4. הגנה על החיים, הגוף והכבוד

כל אשה זכאית להגנה על החיים, על הגוף ועל הכבוד.

חוקי־סוד : כבוד וחירות של האשה והאיש

1. עקרונות יסוד

זכויות היסוד של האשה והאיש בישראל מושתתות על ההכרה בערך ובקדושה של חיי האשה-והאיש, ובהיות האשה בת חורין והאיש בן חורין, והן יוכבדו ברוח העקרונות שבהכרזה על הקמת מדינת ישראל.

2. שמירה על החיים, הגוף והכבוד

אין לפגוע בחיים, בגוף, או בכבוד של האשה באשר היא אשה ושל האיש באשר הוא איש.

3. ...

4. הגנה על החיים, הגוף והכבוד

כל אישה זכאית וכל איש זכאי להגנה על החיים, הגוף והכבוד.

5. חירות אישית

אין ליטול ואין להגביל את חירות האשה או האיש במאסר, במעצר, בהסגרה או בכל דרך אחרת.

6. יציאה מישראל וכניסה אליה

(א) כל אשה חופשית וכל איש חופשי לצאת מישראל.

נוסח אפשרי אחר: לכל אשה ואיש חופש לצאת מישראל.

(ב) כל אזרחית ישראלית הנמצאת בחוץ לארץ זכאית וכל אזרחי ישראלי הנמצא בחוץ לארץ זכאי להיכנס לישראל.

7. פרטיות וצנעת הפרט

(א) כל אשה זכאית וכל איש זכאי לפרטיות ולצנעת החיים.

נוסח אפשרי אחר: יש לכל אשה ואיש זכות לפרטיות ולצנעת חיים.

(ב) אין להיכנס לרשות אישה או איש שלא בהסכמת האישה או האיש.

(ג) אין לערוך חיפוש ברשות אשה או איש, על גוף, בגוף או בכלי האשה או האיש.

(ד) אין לפגוע בסוד שיח, בכתבים או ברשומות של אשה או איש.

ו. הכוח הפורץ של המוזרות הלשונית

מטבע הדברים, כולנו תקשרנו מאז ומתמיד באמצעות שפה "גברית". קשה לנו לשנות לעצמנו בעיני-רוחנו שפה עיוורת-מיגדר. קשה גם לרמייך שפה משפטית חדשה, או דינים שנוסחם שונה מהנוסח שבו באו אל העולם. אבל דווקא ב"מוזרות" הלשונית ששינוי כזה מייצג, טמון כוחו הגדול.

בקובץ מסות העוסק בדרכי התפתחותן ההדרגתית של תפיסות מוסריות כותב ריצ'רד רורטי כי אמצעי אפשרי אחד לצורך שינוי תגובות רגשיות אינסטינקטיביות הוא הספקת שפה חדשה, שתאפשר תגובות חדשות. "שפה חדשה" משמעה בעיניו לא רק מילים חדשות, אלא גם "עיוותים" יצירתיים של השימוש בשפה – מילים ידועות שהשימוש שנעשה בהן נחזה לעיתים ל"מטורף".⁸¹ דווקא ה"טירוף" הזה הוא הנותן לשימוש בשפה את הכוח המיוחד הנדרש כדי להניע שינויים, את כוח ההמרה הרגשית המתרחשת בנו לנוכח ה"מוזרות".⁸² על החשש מפני ה"מוזרות" כותבת קרולין פריי, העומדת על האופי הכופה שיש לסימון מינוי בלשון, לדבריה, האופי האובליגטורי שיש לסימון המינוי באמצעות השפה לא נעוץ בחוסר היכולת שלנו לפתח שפה נטולת סימון מינוי. אנו בהחלט עשויים "להמציא" דרכי דיבור והתנהגות-עיוורות מגדר. אלא שאם נעשה כן, תיפגם יכולתנו לתקשר באופן נאות עם סביבתנו, וניתפס בעיני הסובבים אותנו כ"מוזרות" או "משונות". החשש הזה מ"מוזרות" הכרוכה בשינוי תבניות לשוניות אינו עניין של מה בכך. ה"מזרים" ו"המוזרות" נתפסים גם כבלתי-מוכנים, והדבר גורר בהכרח פגיעה קשה בתבניות של התייחסות-הגומלין החברתית שקיום חיים תקינים תלוי בהם.⁸³ כתוצאה מכך, מסכמת פריי, "Sex-marking behavior is not optional; it is as obligatory as it is pervasive".⁸⁴

למרות האיום והקושי ולמרות ה"מוזרות" ששינוי לשוני כזה של מערכת הדינים מגלם, ואולי דווקא בגללם, ראוי ליטול על עצמנו את משימת השינוי. כללי התקשורת זוכים

81 רורטי, לעיל הערה 42.

82 רוגמה מעניינת לכוחו הכובש של שימוש "מטורף" בשפה נמצאת בסיפורו של הרמן מלוויל "ברטלבי" (ה' מלוויל "בארטלבי" (דפנה לוי מתרגמת, המעורר 2, 1997) 15). ברטלבי, לבלר-מעתיק במשרדו של עורך-דין, מחליט יום אחד על שימוש מהפכני בלשון. לכל בקשה שמעסיקו מפנה אליו הוא עונה בעקביות במילים: "אני מעדיף שלא" ("I prefer not to"). על רקע מיקומן ההיררכי של שתי הרמות, בארטלבי ומעסיקו, הבחירה הלשונית של ברטלבי נתפסת כמטורפת, כהופכת סדרי עולם. ברטלבי, שאינו נמצא בעמדה שממנה הוא עשוי להעדיף או לא להעדיף, מתעלם ממיקומו הריאלי באמצעות שימוש בלשון. ואולי דווקא בשל איכותיה ה"מטורפות" בחירה זו סוחפת גם את העובדים האחרים במשרד. אלה מתחילים גם הם להשתמש ב"שפתו" של ברטלבי, ו"להעדיף" או "לא להעדיף", ומבלי משים, לחבור למרד שהבחירות הלשוניות של בארטלבי מייצגות. אני מודה לפיטר ברוקס שהפנה את תשומת-ליבי לרוגמה זו.

83 גיורא מביא את דוגמת העולים לישראל מהונגריה, הנכשלים בכללי המגדר, טועים ומעלים חיוך על שפתיהם של ילדי הארץ. בשפה ההונגרית אין כללים לשוניים של זכר ונקבה, וכאשר העולים לומדים עברית, אין הם חשים את הצורך לעשות את ההבחנות הללו. ראו גיורא, לעיל הערה 2, בעמ' 5-6.

84 פריי, לעיל הערה 4, בעמ' 21.

בהתייחסות מודעת ומפורשת בעיקר כאשר הם מופרים ונשברים.⁸⁵ שבירתה של הנחת היסוד הלשונית שעל-פיה המסמן הגברי מהווה נקודת-מוצא, תגרוור את שבירתן של "תקרות זכוכית" בלתי-נראות ושל תפיסות מוקדמות מכשילות-שוויון. שינויים בנוף העולם הלשוני, כסיועו של המשפט, עשויים להוביל לשינויים מרחיקי-לכת הרבה יותר. התקנות הלשונית כשדה המשפט תגלם הרבה יותר מ"תקנות פוליטית" גרידא; היא מהווה צער הכרחי בדרך אל התקנות המהותית. כמוכן, גם אם מכירים בבעייתיות המגדרית שהשפה העברית או כל שפה אחרת טעונה בה, ובקשיים המיוחדים הנוצרים כתוצאה מכך בשדה המשפטי, גיבושם של פתרונות מעשיים אינו משימה קלה. כמכשלה ראשונית עומד המתח המתמיד בין שתי מטרות חשובות, שהיישוב ביניהן אינו קל. מצד אחד קיימת שאיפה להגיע לשפת זכויות המכנפת תחתיה את הכל, ואינה מותירה כל מקום לספק בדבר חריגים המודרים ממנה. מצד אחר, מצויה השאיפה לחתור לעבר לשון משפטית המספקת ייצוגים מספקים, מלאים ומדויקים. ואומנם, בעיית התתייצוג הנשי היא רק אחד הקשיים שעל השפה וגם על המשפט להתמודד עימם. קיימים פלחים רבים אחרים, כילדים וילדות, חילונים ודתיות, ורבות ורכים אחרים העשויים לחוש כי השפה הנוהגת, כמו גם המשפט הנוהג, הינם בעייתיים מבחינת ייצוגם המלא והנאות.⁸⁶

דומה כי המענה היחיד לקשיים אלה עשוי להיות ניסיון פרגמטי מתמיד להתמודד עם כל תתייצוג ספציפי לגופו, תוך מאמץ לפתור את הקשיים כמיטב יכולת הדמיון והיצירתיות בכל שדה חברתי. התתייצוג המגדרי בשדה הלשוני הוא בעיה שיש לה פתרונות מסוימים הצומחים דווקא מתוך שדה המשפט, ואין טעם להימנע מלקוט בהם גם אם קיימים תתייצוגים נוספים, כמו גם בעיות תיאורטיות רבות אחרות הקשורות לפועלה של השפה שיש צורך להידרש אליהן.

קושי אחר נובע מהנטייה האינטואיטיבית לראות בלשון ובדרכי התפתחותה נושאים עצמיתם "טבעית", ואשר אין להכפיפם להכתבות שרירותיות, משפטיות או אחרות. אך השפה אינה מין "זיווג" הכרחי הנערך באמצעות תודעה אנושית בין הדברים לבין שמם "הנכון". פועלה של הלשון הפוך: השמות והתוויות שהיא מעניקה והמבנים הלשוניים שהיא יוצרת הם המעצבים את התודעה ואת דרך ראיית העולם שלנו.⁸⁷ השפה היא יצירה תרבותית, ולא "תוצר טבעי" ניטרלי ובלתי-ניתן לשינוי. בדומה למשפט, היא משקפת פרקטיקות משתנות של שיח חברתי ותרבותי. שינויים תרבותיים עשויים להוות מאיץ לשינויים לשוניים, בין אם מדובר בשינוי יזום, כמו זה המוצע כאן, ובין בשינויים שיש להם אופי ספונטני. כאשר לתפקידו של המשפט בעניין זה, גם אם קיימים תחומים משמעותיים בקיום שלנו שהם

85 כתרילאל, לעיל הערה 52, בעמ' 11.

86 לבעיית המהחיים בין הרצון לייצג כמדויק זהות ואינטרסים נשיים באמצעות הלשון לבין החשש מיצירת שפה "טוטלית" יתר על המידה מתייחסת דונה הראוי: "The feminist dream of a common language, like all dreams for a perfectly true language, of perfectly faithful naming of experience, is a totalizing and imperialist one" (D. Haraway, *Simians, Cyborgs, and Women: The Reinvention of Nature* (London 1991), p. 173).

87 ראו את דבריה של חנה הרציני, המתארת בהקשר זה את גישתו הידועה של הבלשן פרנינגר דה סוטיר. ח' הרציני "כבודה האבוד של הלשון" *פסיפט* (מאי 2000) 32.

בבחינת "חללים משפטיים"⁸⁸ שאינם מעניינו של המשפט, הלשון שבה כוחרים להזקק חוקים אינה שייכת לתחומם של החללים המשפטיים הללו. אין מוצע כאן שינוי לשוני גורף שייאכף באמצעות המשפט. שינוי כזה יכול להיות בעייתי, כאלצו את המשפט להידרש לנושאים החורגים מעניינו. ההצעה צנועה יותר. היא אינה מתבססת על עריכת שינויים מאולצים בשפה, אלא על שינוי כיוון לשוני פנים-משפטי. משמעות השינוי היא היפוך הבחירה הלשונית הנוהגת בבחירה אחרת, המצויה במאגר הבחירות הלשוני. כאשר יש ללשון שהמשפט אומר בה את דברו השפעה על שוויון מגררי, מדיניות ראויה תוביל לעבר שינוי הבחירה הלשונית הראשונה והחלפתה בבחירה טובה יותר, נטולת מטען מגררי או מופחתת מטען כזה.⁸⁹

בעיה אחרת נובעת מכך, שרוב המילים המסמנות נשים נגזרות מתבנית-יסוד גברית ("אשה" נגזרת מ"איש", "ילדה" מ"ילד"). בשל קושי זה, על-פי עמדה אפשרית אחת, רק אוצר-מילים חדש לתלוטין או שפה חדשה ושונה ירחיקו אותנו די הצורך ממודל של עליונות הזמסמן הגברי.⁹⁰ שושנה פלמן כותבת:

The challenge facing the woman today is nothing less than to "re-invent language" ... to speak not only against but outside the... structure.⁹¹

ברוח רומה, לוסי ארמיט מציינת כי אין די בשינויים נקודתיים הפועלים על פני השטח של השפה (כגון ררישות להחלפת המלה "יושב-ראש" כמילה ניטרלית). שינויים לשוניים מסוג זה, עם כל חשיבותם, אינם עשויים להוות תחליף לניתוח עקרונות העומק היוצרים את השפה ושאיפה להחלפתם.⁹² אולם כיצד ניתן להתבונן באופן ביקורתי במבני העומק הללו באמצעות אותה שפה עצמה המהווה את מושא הביקורת שלנו? כיצד ניתן להפיק אוצר-מילים חדש במצב דברים שבו השפה היחידה וכלי-העבודה הלשוניים היחידים העומדים לרשותנו הם השפה המפלה, על אוצר-המילים הבעייתי שלה? ואיך מתארים את מצב הרכבים המפלה ואת חזויית ההפליה באמצעות הלשון המפלה? על-פי טענה זו, הלשון המדוברת היא מעין "כבלים תודעתיים" המונעים את הפריצה המחשבתית שכיוונה שוויון.

88 א' בן-זאב ושי' אלמוג *משפט האדם* (תל אביב 1996), פרק שני.

89 מדיניות כזו, יש לציין, אינה עשויה להיות מיושמת בכל הקשר. כך, ורת הלפרין-קדרי סבורה כי מאפייניה המיוחדים של הרת היהודית הופכים "את המחיר של עמידה בלתי-מתפשרת על התנגדות לכלל המסמן הנגברי הסתמי לגבוה מדי" (הלפרין-קדרי, לעיל הערה 6, בעמ' 16).

90 ראו, למשל: *A Feminist Dictionary* (C. Kramare and P.A. Treichler (eds.), London 1985) וראו גם את ספרה הכריזמי של סוז טרייך אלגין, *Native Tongue*, שהנושא המרכזי שבו הוא נשים הממציאות שפה חדשה המיועדת לשחרר אותן ממציונות מרכאת: S. Haden Elgin *Native Tongue* (London 1985). לעיין מאלף בשאלות שונות הקשורות לאפשרות מימושה של שפה נשית, ראו: ר' גינצבורג "המאבק על הלשון" *התשע קוליז' ייצוגים של נשים בחרכות הישראלית* (י' עצמון עורכת, ירושלים ותל אביב 2001) 27.

91 S. Felman "Women and Madness: The Critical Phallacy" 5(4) *Diacritics* (1975) 2, p. 10
92 *Where No Man Has Gone Before: Women and Science Fiction* (Lucie Armitt (ed.), London 1991) 123.

הקושי אכן קיים, והטרירי אותי רבות גם בעת כתיבתו של מאמר זה, ולמרות מאמצי, לא עלה בידי להימנע משימוש בו באותן תבניות לשוניות שמטען מיגדרי מכביד עליהן.⁹³ העברית לא סיפקה מפלט אפשרי מהתבניות הללו. עם זאת, קר-מחשבה הפוסל באופן גורף את אוצר המילים הקיים עשוי להוליך לכשל מעגלי שיש בו כדי לשתק התקדמות כלשהי.⁹⁴ אני מבקשת להיחלץ ממעגליות זו באמצעות התבוננות בניתוחו של גיימס בויד וייט את דמותה של פאני פרייס, גיבורת "מנספילד פרק", הרומן של ג'יין אוסטין.⁹⁵ כושרה של פאני לגבש הערכה עצמית ואוטונומיה נפגע הן בשל העוני החומרי שהיא שרויה בו והן בשל האילוץ לחשוב ולדבר תוך שימוש במילון הלשוני המפלה והמגביל של קרובה בני-המעלה, מילון המוביל לעבר ערכים מוגבלים ומפלים ותודעה מצומצמת, ומעכב את התפתחותם של צמיחה מוסרית, של שינויים ערכיים וגם של הרמיון.⁹⁶ אולם, כאשר פאני רוכשת לעצמה רהיטות וידע מספקים בשפה הכפויה עליה, עולה בידיה לעשות שימוש בשפה זו כדי להתאימה לצרכיה שלה וכדי לנסח את מערכת הערכים המשקפת את האני האמיתי שלה. בסופו של הרומן, חווה פאני פרייס צמיחה ומימוש של אוטונומיה אישית שהושגו למרות מגבלות השפה. מכאן ואילך היא מוכנה, גם אם ג'יין אוסטין לא שלחה אותה לעבר דרך חדשה כזו, להתחיל ליצור אוצר-מילים חדש ומשוער. הלשון שימשה כאן גם ככבלים תודעתיים, אבל גם כמפתח שיש בכוחו לחלץ מתוך כלא התודעה. באנלוגיה לסיפור של פאני פרייס, אם נגזר עלינו לחתור לכיוון של שוויון בעזרת כלים שחוסר שוויון ייצר אותם, החתירה תהיה איטית וקשה יותר, אך לא בלתי-אפשרית.

הספרות והשיח התרבותי המקיף אותה אכן עשויים לשמש כלים המסייעים בחתירה לעבר מציאות לשונית חדשה.⁹⁷ יצירות ספרות רבות מתמודדות עם שאלת השפה, ומתארות

93 המאמר אינו מתיימר להיות חף בניטוחיו ובהירותיו הלשוניות ממכשלות מגדרות, בין אם הטעם למכשלות האלה הוא הטרנס של פתרונות לשוניים ומיניים, בין אם פטירה על פתרונות קיימים שנעלמו מעיני. מכל מקום, אני מקווה כי הפניית תשומת-הלב לבעיה הלשונית, גם אם הטקסט עצמו אינו פותר את הקשיים כולם, תסייע לפיתוחם של פתרונות יצירתיים שימשו כותבות וכותבים בעתיד.

94 אכן, מבעים אומנותיים אחדים מתמקדים בהתכנסות נשית לתוך שהיקה מוחלטת כאופציה היחידה העומדת לרשותן בעולם שלמבעיו הנורמטיביים אין הן יכולות להתחבר. ראו לדוגמה: הסיפור של ליה טאטל (*L. Tuttle "The Cure" A Spaceship Built of Stone and Other Stories*) (London 1984) 123-134; והטרטים: (*The Piano* (New Zealand, 1993, dir. Jane Campion); לעיין כמשמעות שתיקה של גיבורת "הפנסתר" ראו: (*Nell* (US, 1994, dir. Michael Apted).
N.A. Baker "The Limits of Sexual Emancipation: Feminism and Jane Campion's Mythology of Love" *1 Interdisciplinary Literary Studies* (1999) 1

95 J. Austen "Mansfield Park" *The Penguin Complete Novels of Jane Austen* (Middlesex, England 1983)

96 J.B. White *Acts of Hope: Creating Authority in Literature, Law, and Politics* (Chicago 1994) Chap. 6 ("Austen's Mansfield Park: Making the Self out to – and against – the Culture")

97 "[O]bserving the literary manifestations of: 155 בעמ' 6 לעיל הערה 6) verbal hygiene offers insights into one of the intersections between linguistics and literature, and enables a consideration of the relationship between speculative fictions

כיצד השפה משמשת מכשיר לאכיפת סדר דברים גברי שהוא בבחינת דיסטופיה נשית, וכיצד שפה חדשה עשויה להוות כלי משחרר,⁹⁸ העומד ביסוד תפיסה אוטופית חדשה.⁹⁹ אולם גם אם ראייה אוטופית מובילה לעבר "ייקום לשוני" חדש לחלוטין, ראייה פרגמטית מחייבת להמשיך לעשות שימוש בלשון הקיימת כיסוד הכרחי, ולהסתפק בשלב זה בשורה של שינויים הניתנים להשגה, אפילו אם אין בכוחם לספק פתרון מלא.

שינוי חשוב, בעל איכות פורצת, עשוי להיות התאמת השפה המשפטית לתפיסה של שוויון, והפיכתה של השפה המשפטית לנטולת מטען מגדרי או מופחתת מטען כזה באמצעות ביטול מעמדו של הדגם הגברי כמסמן ראשי. שינוי כזה יהווה תמריץ לפעולתו היצירתית והמתקנת של הדמיון.¹⁰⁰ הוא יציין את ראשית תבוסתו של ההרגל התודעתי לתפוס נשים בדרך המובילה להפלייתן, ושל ההרגל המעשי להפלות אותן.

ז. סוף דבר

האתגר הגדול העומד כיום לפני המשפט הוא השגת שוויון בפועל בין גברים לנשים. השפה העברית מתפקדת כמידה רבה כחסם תרבותי בפני השגת מטרה זו. הכללים הלשוניים של השפה העברית משקפים ובמידה רבה מחזירים לתודעה הפרטית והציבורית, נקודות-מוצא, רעיונות ועמדות שהמשפט זנח כבר מזמן.

אני מציעה להשתמש בשפה שימוש של פריצת-דרך תרבותית. תפקידו של המשפט משמעותי במיוחד בהקשר כזה. כשם שרוב כוחו בעצמת התשפעה המפלה של השפה העברית, כך עשוי כוחו לשמש להשגת תוצאה הפוכה. ייצוג לשוני של נשים כבעלות מעמד משני בהיררכיה מגדרית אינו משרת משפט השואף לשוויון, אלא תורם להכשלת השאיפה. כרי לקדם את המטרות הגלומות בו עצמו, על המשפט להירתם לסגירת הפער בין מטרותיו המוצהרות לבין השפה. צעד ראשון, משמעותי ובעל איכות פורצת, יהיה המרה מכוננת,

and their extra-textuality (i.e., the question of their referents and continuities with the 'real' world 'out there')"

98 יצירות כאלה הן "The Cure" של ליה טאטל, לעיל הערה 94, ספריה של S. Haden Elgin *Native Tongue* (London 1985); *The Judas Rose – Native Tongue II* (London 1987) C. Perkins Gilman של ספריה של M. Atwood *The Handmaid's Tale* (Toronto 1986) וכן *Herland* (1915), וראו את דינה המעניין של קאוולקניטי בהקשר לכמה מהיצירות האלה, לעיל הערה 6.

99 רבורה קמרון כותבת בהקשר זה: "It is interesting to note that in feminist utopias ... there is often some attempt at a modified language. A female utopia could not be content with what we have now" (*The Feminist Critique of Language: A Reader* (D. Cameron (ed.), London 1990), p. 13

100 לתרומתו של הרמין בהקשר זה ראו ורטי, לעיל הערה 42, בעמ' 220; ווייט, לעיל הערה 96, בעמ' J.B. White "Imagining the Law" *The Rhetoric of Law* (A. Sarat and 306 T.R. Kearns (eds.), (Ann Arbor 1994) 29; S. Almog "Literature Alongside Law – A Contemporary Paradigm" 13 *Cultural Dynamics* (2001) 53

שולמית אלמוג

מאורגנת וכוללת של שפת המשפט, והפיכתה לשפה שהינה שוויונית בהתאם לאמות-המידה הנוהגות כיום.

העתיד עשוי להניב התפתחויות חדשות בכל הנוגע בשפה. ייתכן גם שיתחזור כי ההעמדה הרצופה של מין מול מין שייכת לשלב "הדרדקוח של הקיום האנושי"¹⁰¹ וכרבות הימים תיווצר חברה שבה לא יהיה הרכה עניין בעריכת סיווגים שונים, מגדריים או אחרים. אולם עד שתגיע העת הזאת, עלינו לעשות כמיטב היכולת על-מנת לבטל את פגיעתם הרעה של הסיווגים הקיימים.

101 כתחזיתה של וירגיניה וולף (וי וולף *חדד משלך* (אהרן אמיר מתרגם, ירושלים וחל אביב תשמ"א), בעמ' 118).